This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कविकुलगुरू कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल.क्र. M-3070 विषय व्याकरण

नाव निरूक्त पुर्वषटक

लेखक/लिपीकार —

पृष्ठ 35 काळ — पुर्ण/ अपुर्ण

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

M-3070

॥ अथनिरुक्तपूर्वषट्प्रारंभः ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिःॐ ॥ समाम्नायःसमाम्नातःसव्याख्यातव्यस्तमिमंसमाम्नायंनिघंटवइत्याचक्षतेनिघंटवःकस्मा
न्निगमाइमेभवंतिच्छंदोभ्यःसमाहृत्यसमाहृसत्यसमाम्नातास्तेनिगंतवएवसंतोनिगमनान्निघंटवउच्यंतइत्यौपमन्यवो
ऽपिवाहननादेवस्युःसमाहताभवंतियद्वासमाहृताभवंतितद्यान्येतानिचत्वारिपदजातानिनामाख्यातेचोपसर्गनिपाता
श्चतानीमानिभवंतितत्रैतन्नामाख्यातयोर्लक्षणंप्रदिशंतिभावप्रधानमाख्यातंसत्त्वप्रधानानिनामानितद्यत्रोभेभावप्रधा
नेभवतःपूर्वापरीभूतंभावमाख्यातेनाचष्टेव्रजतिपचतीत्युपक्रमप्रभृत्यपवर्गपर्यंतंमूर्तंसत्त्वभूतंसत्त्वनामभिर्व्रज्यापक्तिरि
त्यदइतिसत्त्वानामुपदेशोगौरश्वःपुरुषोहस्तीतिभवतीतिभावस्यास्तेशेतेव्रजतितिष्ठतीतींद्रियनित्यंवचनमौदुंबरायणः
॥ १ ॥ तत्रचतुष्टंनोपपद्यतेयुगपदुत्पन्नानांवाशब्दनामितरेतरोपदेशःशास्त्रकृतोयोगश्चव्याप्तिमत्त्वात्तुशब्दस्याणी
यस्त्वाच्चशब्देनसंज्ञाकरणंव्यवहारार्थंलोकेतेषांमनुष्यवद्देवताभिधानंपुरुषविद्यानित्यत्वात्कर्मसंपत्तिर्मंत्रोवेदेषड्भाव
विकाराभवंतीतिवार्ष्यायणिर्जायतेऽस्तिविपरिणमतेवर्धतेऽपक्षीयतेविनश्यतीतिजायतइतिपूर्वभावस्यादिमाचष्टेना
परभावमाचष्टेनप्रतिषेधत्यस्तीत्युत्पन्नस्यसत्त्वस्यावधारणंविपरिणमतइत्यप्रच्यवमानस्यतत्वाद्विकारंवर्धतइतिस्वांगा
भ्युच्चयंसांयौगिकानांवार्थानांवर्धतेविजयेनेतिवावर्धतेशरीरेणेतिवाऽपक्षीयतइत्येतेनैवव्याख्यातःप्रतिलोमंविनश्य
तीत्यपरभावस्यादिमाचष्टेनपूर्वभावमाचष्टेनप्रतिषेधति ॥ २ ॥ अतोऽन्येभावविकाराएतेषामेवविकाराभवंतीतिह

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्माहतेयथावचनमभ्यूहितव्याननिर्बद्धाउपसर्गाअर्थान्निराहुरितिशाकटायनोनामाख्यातयोस्तुकर्मोपसंयोगद्योतका
भवंत्युच्चावचाःपदार्थाभवंतीतिगार्ग्यस्तद्यडएषुपदार्थःप्राहुरिमेतन्नामाख्यातयोरर्थविकरणमाइत्यर्वागर्थेप्रपरेत्येतस्य
प्रातिलोम्यमभीत्याभिमुख्यंप्रतीत्येतस्यप्रातिलोम्यमतिसुइत्यभिपूजितार्थेनिर्दुरित्येतयोःप्रातिलोम्यंन्यवेतिविनिग्र
हार्थीयाउदित्येतयोःप्रातिलोम्यंसमित्येकीभावंव्यपेत्येतस्यप्रातिलोम्यमन्वितिसादृश्यापरभावमपीतिसंसर्गमुपेत्युप
जनंपरीतिसर्वतोभावमधीत्युपरिभावमैश्वर्यंवैवमुच्चावचानर्थान्प्राहुस्तउपेक्षितव्याः ॥ ३ ॥ अथनिपाताउच्चाव
चेष्वर्थेषुनिपतंत्यप्युपमार्थेऽपिकर्मोपसंग्रहार्थेऽपिपदपूरणास्तेषामेतेचत्वारउपमार्थेभवंतीवेतिभाषायांचान्वध्यायं
चाग्निरिवेंद्रइवेतिनेतिप्रतिषेधार्थीयोभाषायामुभयमन्वध्यायंनेंद्रंदेवममंसतेतिप्रतिषेधार्थीयःपुरस्तादुपाचारस्तस्य
यत्प्रतिषेधतिदुर्मदासोनसुरायामित्युपमार्थीयउपरिष्टादुपाचारस्तस्ययेनोपमिमीतेचिदित्येषोऽनेककर्माचार्यश्चिदिदं
ब्रूयादितिपूजायामाचार्यःकस्मादाचार्यआचारंग्राहयत्याचिनोत्यर्थानाचिनोतिबुद्धिमितिवादधिचिदित्युपमार्थेकु
ल्माषांश्चिदाहरेत्यवकुत्सितेकुल्माषाःकुलेषुसीदंतिनुइत्येषोऽनेककर्मेदंनुकरिष्यतीतिहेत्वपदेशेकथंनुकरिष्यतीत्यनुपृ
ष्टेनन्वेतदकार्षीदितिचाथाप्युपमार्थेभवति ॥ वृक्षस्यनुतेपुरुहूतवयाः ॥ वृक्षस्येवतेपुरुहूतशाखावयाःशाखावेते
वातायनाभवंतिशाखाःखशयाःशक्नोतेर्वाथयस्यागमादर्थपृथक्त्वमहविज्ञायतेनत्वौद्देशिकमिवविग्रहेणपृथक्त्वात्सक

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

र्मोपसंग्रहश्चेतिसमुच्चयार्थउभाभ्यांसंप्रयुज्यतेऽहंचत्वंचवृत्रहन्नित्येतस्मिन्नेवार्थेदेवेभ्यश्चपितृभ्यएत्याकारौवेतिविचा
रणार्थेहंताहंपृथिवीमिमांनिदधानीहवेहवेत्यथापिसमुच्चयार्थेभवति ॥ ४ ॥ वायुर्वात्वामनुर्वात्वेति । अहइतिचह
इतिचविनिग्रहार्थीयौपूर्वेणसंप्रयुज्येतेअयमहेदंकरोत्वयमिदमिदंहकरिष्यतीदंनकरिष्यतीत्यथाप्युकारएतस्मिन्नेवा
र्थेउत्तरेणमृषेमेवदंतिसत्यमुतेवदंतीत्यथापिपदपूरणइदमुतदुहीत्येषोऽनेककर्मेदंहिकरिष्यतीतिहेत्वपदेशेकथंहिकरि
ष्यतीत्यनुपृष्टेकथंहिव्याकरिष्यतीत्यसूयायांकिलेतिविद्याप्रकर्षएवंकिलेत्यथापिननुइत्येताभ्यांसंप्रयुज्यतेऽनुपृष्टेन
किलैवंननुकिलैवंमेतिप्रतिषेधेमाकार्षीर्माहार्षीरितिचखल्वितिचखलुकृत्वाखलुकृतमथापिपदपूरणएवंखलुतद्वभूवेति
शश्वदितिविचिकित्सार्थीयोभाषायांशश्वदेवमित्यनुपृष्टएवंशश्वदित्यस्वयंपृष्टेनूनमितिविचिकित्सार्थीयोभाषायामुभ
यमन्वध्यायेविचिकित्सार्थीयश्चपदपूरणश्चागस्त्यइंद्रायहविर्निरुप्यमरुद्भ्यःसंप्रदित्सांचकारसइंद्रएत्यपरिदेवयांचक्रे
॥ ५ ॥ ननूनमस्तिनोश्वःकस्तद्वेदयदद्भुतं । अन्यस्यचित्तमभिसंचरेण्यमुताधीतंविनश्यति ॥ ननूनमस्त्यद्यतनं
नोएवश्वस्तनमद्यास्मिन्द्यविद्युरित्यह्नोनामधेयंद्योततइतिसतःश्वउपाशंसनीयःकालोह्योहीनःकालः ॥ कस्तद्वेदयद
द्भुतं ॥ कस्तद्वेदयदभूतमिदमपीतरदद्भुतमभूतमिवान्यस्यचित्तमभिसंचरेण्यमभिसंचार्यन्योनानेयश्चित्तंचेततेरुता
धीतंविनश्यतीत्यप्याध्यातंविनश्यत्याध्यातमभिप्रेतमथापिपदपूरणः ॥ ६ ॥ नूनंसातेप्रतिवरंजरित्रेदुहीयादिन्द्रद

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्षिणामघोनीं । शिक्षास्तोतृभ्योमातिधग्भगोनोबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥ सातेप्रतिदुग्धांवरंजरित्रेवरोवरयितव्यो
भवतिजरितागरितादक्षिणामघोनीमघवतीमघमितिधननामधेयंमहतेदानकर्मणोदक्षिणादक्षतेःसमर्धयतिकर्मणो
व्यृद्धंसमर्धयतीत्यपिवाप्रदक्षिणागमनाद्दिशमभिप्रेत्यदिग्घस्तप्रकृतिर्दक्षिणोहस्तोदक्षतेरुत्साहकर्मणोदाशतेर्वास्याद्दा
नकर्मणोहस्तोहंतेःप्राशुर्हननेदेहिस्तोतृभ्यःकामान्मास्मानतिदंहीर्मास्मानतिहायदाभगोनोऽस्तुबृहद्वदेमस्वेवेदनेभ
गोभजतेर्बृहदितिमहतोनामधेयंपरिवृढंभवतिवीरवंतःकल्याणवीरावावीरोवीरयत्यमित्रान्वेतेर्वास्याद्गतिकर्मणोवी
रयतेर्वासीमितिपरिग्रहार्थीयोवापदपूरणोवा । प्रसीमादित्योअसृजत् ॥ प्रासृजदितिवाप्रासृजत्सर्वतइतिवाविसीम
तःसुरुचोवेनआवरितिचव्यवृणोत्सर्वतआदित्यःसुरुचआदित्यरश्मयःसुरोचनादपिवासीमेत्येतदनर्थकमुपबंधमाद
दीतपंचमीकर्माणसीम्नःसीमतःसीमातोमर्यादातःसीमामर्यादाविषीव्यतिदेशावितित्वइतिविनिग्रहार्थीयसर्वनामानु
दात्तमर्धनामेत्येके ॥ ७ ॥ ऋचांत्वःपोषमास्तेपुपुष्वान्गायत्रंत्वोगायतिशक्वरीषु । ब्रह्मात्वोवदतिजातविद्यांयज्ञस्यमा
त्रांविमिमीतउत्वः ॥ इत्यृत्विक्कर्मणांविनियोगमाचष्टेऋचामेकःपोषमास्तेपुपुष्वान्होतर्गर्चनीगायत्रमेकोगायतिशक्व
रीषूद्गातागायत्रंगायतेःस्तुतिकर्मणःशक्वर्यऋचःशक्नोतेस्तद्यदाभिर्वृत्रमशकद्धंतुंतच्छक्वरीणांशक्वरीत्वमितिविज्ञायते
ब्रह्मैकोजातेजातेविद्यांवदतिब्रह्मासर्वविद्यःसर्ववेदितुमर्हतिब्रह्मापरिवृढःश्रुततोब्रह्मपरिवृढंसर्वतोयज्ञस्यमात्रांविमि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मीतएकोऽध्वर्युरध्वर्युरध्वर्युरध्वरंयुनक्त्यध्वरस्यनेताध्वरंकामयतइतिवापिवाधीयानेयुरुपबंधोऽध्वरइतियज्ञनाम
ध्वरतिर्हिंसाकर्मातत्प्रतिषेधोनिपातइत्येकैतत्कथमनुदात्तप्रकृतिनामस्याद्रष्टव्ययंतुभवत्युतत्वंसख्येस्थिरपीतमाहुरि
तिद्वितीयायामुतोत्वस्मैतन्वंविसस्रइतिचतुर्थ्यामथापिप्रथमाबहुवचने ॥ ८ ॥ अक्षण्वन्तःकर्णवंतःसखायोमनोजवे
ष्वसमाबभूवुः । आदघ्नासउपकक्षासउत्वेहृदाइवस्नात्वाउत्वेददृश्रे ॥ अक्षिमंतःकर्णवंतःसखायोऽक्षिचष्टेरनक्तेरि
त्याग्रायणस्तस्मादेतेव्यक्ततरेइवभवतइतिहविज्ञायतेकर्णःकृंततेर्निकृत्तद्वारोभवत्यृच्छतेरित्याग्रायणऋच्छंतीवखेउ
दगंतामितिहविज्ञायतेमनसांप्रजवेष्वसमाबभूवुरास्यदघ्नाअपरउपकक्षदघ्नाअपरआस्यमस्यतेरास्यंदतएनदन्नमिति
वादघ्नंदघ्यतेःस्रवतिकर्मणोदस्यतेर्वास्याद्विदस्ततरंभवतिप्रस्नेयाहृदाइवैकेप्रस्नेयाददृशिरेस्नानार्हाहृदोह्रादतेःशब्दक
र्मणोह्लादतेर्वास्याच्छीतीभावकर्मणोऽथापिसमुच्चयार्थेभवतिपर्यायाइवत्वदाश्विनमाश्विनंचपर्यायाश्चेत्यथयेप्रवृत्तेऽ
र्थेऽमिताक्षरेषुग्रंथेषुवाक्यपूरणाआगच्छंतिपदपूरणास्तेमिताक्षरेष्वनर्थकाःकमीमिद्धिति ॥ ९ ॥ निष्ट्वत्कासश्चि
दिन्नरोभूरितोकावृकादिव । बिभ्यस्यंतोववाशिरेशिशिरंजीवनायकं ॥ शिशिरंजीवनाय ॥ शिशिरंश्रृणातेःशम्नाते
र्वा । एमेनंसृजतासुते । आसृजतैनंसुते । तमिद्वर्धंतुनोगिरः । तंवर्धयंतुनोगिरःस्तुतयोगिरोगृणातेः । अयमुतेस
मंतसि । अयंतेसमतसीवोऽपिदृश्यतेसुविदुरिवसुविज्ञायेतेइवाथापिनेत्येषइदित्येतेनसंप्रयुज्यतेपरिभये ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हविर्भिरेकेस्वरितःसंचंतेसुन्वंतएकेसर्वनेषुसोमान् । शचीर्मदंतउतदक्षिणाभिर्नेजिह्मायंत्योनरकंपतामेतिनरकंन्यर
कंनीचैर्गमनंनास्मिन्नमणंस्थानमल्पमप्यस्तीतिवाथापिनचेत्येषइदित्येतेनसंप्रयुज्यतेनुपृष्टेनचेत्सुरांपिबंतीतिसुरासुनो
तेरेवमुच्चावचेष्वर्थेषुनिपतंतितउपेक्षितव्याः ॥ ११ ॥ इतीमानिचत्वारिपदजातान्यनुक्रांतानिनामाख्यातेचोपस
र्गनिपाताश्चतत्रनामान्याख्यातजानीतिशाकटायनोनैरुक्तसमयश्चनसर्वाणीतिगार्ग्योवैयाकरणानांचैकेतद्यत्रस्वरसं
स्कारौसमर्थौप्रादेशिकेनगुणेनान्वितौस्यातांसंविज्ञातानितानियथागौरश्वःपुरुषोहस्तीत्यथचेत्सर्वाण्याख्यातजानि
नामानिस्युःयःकश्चतत्कर्मकुर्यात्सर्वतत्सत्वंतथाचक्षीरन्यःकश्चाध्वानमश्नुवीताश्वःसवचनीयःस्याद्यत्किंचित्तृंद्यात्तृणंत
दथापिचेत्सर्वाण्याख्यातजानिनामानिस्युर्यावद्भिर्भावैःसंप्रयुज्येतंतावद्भ्योनामधेयप्रतिलंभःस्यात्तत्रैवंस्थूणादरश
यावासंजनीचस्यात् ॥ १२ ॥ अथापियएषांन्यायवान्कार्मनामिकःसंस्कारोयथाचापिप्रतीतार्थानिस्युस्तथैनान्या
चक्षीरन्पुरुषंपुरिशयइत्याचक्षीरन्नष्टेत्यश्वंतर्दनमितितृणमथापिनिष्पन्नेऽभिव्याहारेऽभिविचारयंतिप्रथनात्पृथिवी
त्याहुःकएनामप्रथयिष्यत्किमाधारश्चेत्यथानन्वितेऽर्थेऽप्रादेशिकेविकारेपदेभ्यःपदेतरार्धान्संचस्कारशाकटायनए
तेःकारितंचयकारादिंचांतकरणमस्तेःशुद्धंचसकारादिंचाथापिसत्त्वपूर्वोभावइत्याहुरपरस्माद्भावात्पूर्वस्यप्रदेशोनोप
पद्यतइतितदेतन्नोपपद्यते ॥ १३ ॥ यथोहिनुवाएतत्तद्यत्रस्वरसंस्कारौसमर्थौप्रादेशिकेनगुणेनान्वितौस्यातांसर्वप्रा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

देशिकमित्येवंसत्यनुपालंभएषभवतियथोएतद्यःकश्चतत्कर्मकुर्यात्सर्वतत्सत्वंतथाचक्षीरन्नितिपश्यामःसमानकर्मणां
नामधेयप्रतिलंभमेकेषांनैकेषांयथातक्षापरिव्राजकोजीवनोभूमिजइत्येतेनैवोत्तरःप्रत्युक्तोयथोएतद्यथाचापिप्रतीता
र्थानिस्युस्तथैनान्याचक्षीरन्नितिसंत्यल्पप्रयोगाःकृतोप्यैकपदिकायथाव्रततिर्दमूनाजाट्यआट्टारोजागरूकोदार्विहोमी
तियथोएतन्निष्पन्नेऽभिव्याहारेभिविचारयंतीतिभवतिहिनिष्पन्नेऽभिव्याहारेयोगपरीष्टिःप्रथनात्पृथिवीत्याहुःकए
नामप्रथयिष्यत्किमाधारश्चेत्यथवैदर्शनेनपृथुरप्रथिताचेदप्यन्यैरथाप्येवंसर्वएवदृष्टप्रवादाउपालभ्यंतेयथोएतत्पदे
भ्यःपदेतरार्धान्त्संचस्कारेतियोनन्वितेर्थेसंचस्कारसतेनगर्ह्यःसैषापुरुषगर्हानशास्त्रगर्हाइतियथोएतदपरस्माद्भावा
त्पूर्वस्यप्रदेशोनोपपद्यतइतिपश्यामःपूर्वोत्पन्नानांसत्वानामपरस्माद्भावान्नामधेयप्रतिलंभमेकेषांनैकेषांयथाबिल्वादो
लंबचूडकइतिबिल्वंभरणाद्वाभेदनाद्वा ॥ १४ ॥ अथापीदमंतरेणमंत्रेष्वर्थप्रत्ययोनविद्यतेऽर्थमप्रतियतोनात्यंतं
स्वरसंस्कारोद्देशस्तदिदंविद्यास्थानंव्याकरणस्यकार्त्स्न्यंस्वार्थसाधकंचयदिमंत्रार्थप्रत्ययायानर्थकंभवतीतिकौत्सोऽन
र्थकाहिमंत्रास्तदेतेनोपेक्षितव्यंनियतवाचोयुक्तयोनियतानुपूर्व्याभवंत्यथापिब्राह्मणेनरूपसंपन्नाविधीयंतउरुप्रथस्वे
तिप्रथयतिप्रोहाणीतिप्रोहत्यथाप्यनुपपन्नार्थाभवंत्योषधेत्रायस्वैनंस्वधितेमैनंहिंसीरित्याहहिंसन्नथापिविप्रतिषिद्धा
र्थाभवंति । एकएवरुद्रोऽवतस्थेनद्वितीयः । असंख्यातासहस्राणियेरुद्राअधिभूम्यां ॥ अशत्रुरिंद्रजज्ञिषेशतंसेना

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अजयत्साकमिंद्रइत्यथापिजानंतंसंप्रेष्यत्यग्नयेसमिध्यमानायानुब्रूहीत्यथाप्याहादितिःसर्वमित्यदितिर्द्यौरदितिरंतरि
क्षमितितदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामोथाप्यविस्पष्टार्थाभवंत्यम्यग्यादृश्मिन्जारयायिकाणुकेति ॥ १५ ॥ अर्थवंतःश
ब्दसामान्यादेतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृग्यजुर्वाभिवदतीतिचब्राह्मणंक्रीळंतौपुत्रैर्नप्तृभिरितिय
थोएतन्नियतवाचोयुक्तयोनियतानुपूर्व्याभवंतीतिलौकिकेष्वप्येतद्यथेंद्राग्नीपितापुत्राविति यथोऽएतद्ब्राह्मणेनरूपसंप
न्नाविधीयंतइत्युदितानुवादःसभवतियथोऽएतदनुपपन्नार्थाभवंतीत्याम्नायवचनादहिंसाप्रतीयेतयथोऽएतद्विप्रतिषि
द्धार्थाभवंतीतिलौकिकेष्वप्येतद्यथासपत्नोऽयंब्राह्मणोऽनमित्रोराजेतियथोएतज्जानंतंसंप्रेष्यतीतिजानंतमभिवादय
तेजानतेमधुपर्कंप्राहेतियथोऽएतददितिःसर्वमितिलौकिकेष्वप्येतद्यथासर्वरसाऽअनुप्राप्ताःपानीयमितियथोएतदवि
स्पष्टार्थाभवंतीतिनैषस्थाणोरपराधोयदेनमंधोनपश्यतिपुरुषापराधःसभवतियथाजानपदीषुविद्यातःपुरुषविशेषोभव
तिपारोवर्यवित्सुतुखलुवेदितृषुभूयोविद्यःप्रशस्योभवति ॥ १६ ॥ अथापीदमंतरेणपदविभागोनविद्यते । अव
सायपद्वतेरुद्रमृळेतिपद्वदवसंगावःपथ्यदनमवतेर्गत्यर्थस्यासोनामकरणस्तस्मान्नावगृह्णंत्यवसायाश्वानितिस्यतिरुपसृ
ष्टोविमोचनेतस्मादवगृह्णंतिदूतोनिर्ऋत्याइदमाजगामेतिपंचम्यर्थप्रेक्षावाषष्ठ्यर्थप्रेक्षावाःकारांतपरोनिर्ऋत्याआचक्ष्वे
तिचतुर्थ्यर्थप्रेक्षैकारांतपरःसंनिकर्षःसंहितापदप्रकृतिःसंहितापदप्रकृतीनिसर्वचरणानांपार्षदान्यथापियाज्ञेदैवतेनबह

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वःप्रदेशाभवंतितदेतेनोपेक्षितव्यंतेचेद्भूयुर्लिंगज्ञाअत्रस्मइति । इंद्रंनत्वाशवसादेवतावायुंपृणंतीतिवायुलिंगंचेंद्रलिंगं चाग्नेयेमंत्रेऽग्निरिवमन्योत्विषितःसहस्वेतितथाऽग्निर्मान्यवेमंत्रेत्विषितोज्वलितस्त्विषिरित्यप्यस्यदीप्तिनामभवत्यथा पिज्ञानप्रशंसाभवत्यज्ञाननिंदाच ॥ १७ ॥ स्थाणुरयंभारहारःकिलाभूदधीत्यवेदंनविजानातियोर्थं । योर्थज्ञइत्स कलंभद्रमश्नुतेनाकमेतिज्ञानविधूतपाप्मा । यद्गृहीतमविज्ञातंनिगदेनैवशब्द्यते । अनग्नाविवशुष्केधोनतज्ज्वलतिकर्हिचित् । स्थाणुस्तिष्ठतेरर्थोऽर्तेररणस्थोवा ॥ १८ ॥ उतत्वःपश्यन्नददर्शवाचमुतत्वःशृण्वन्नशृणोत्येनां । उतोत्वस्मै तन्वं१ विसस्रेजायेवपत्यउशतीसुवासाः ॥ अप्येकःपश्यन्नपश्यतिवाचमपिचशृण्वन्नशृणोत्येनामित्यविद्वांसमाहार्धमप्येकस्मैतन्वंविसस्रइतिस्वमात्मानंविवृणुतेज्ञानंप्रकाशनमर्थस्याहानयावाचोपमोत्तमयावाचाजायेवपत्येकामयमानासुवासाऋतुकालेषुसुवासाःकल्याणवासाःकामयमानाऽऋतुकालेषुयथासएनांपश्यतिसशृणोतीत्यर्थज्ञप्रशंसातस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥ १९ ॥ उतत्वंसख्येस्थिरपीतमाहुर्नैनंहिन्वंत्यपिवाजिनेषु । अधेन्वाचरतिमाययैषवाचं शुश्रुवाँअफलामपुष्पां ॥ अप्येकंवाक्सख्येस्थिरपीतमाहूरममाणंविपीतार्थंदेवसख्येरमणीयेस्थानइतिवाविज्ञातार्थं यंनाप्नुवंतिवाग्ज्ञेयेषुबलवत्स्वप्यधेन्वाह्येषचरतिमाययावाक्प्रतिरूपयानास्मैकामान्दुग्धेवाग्दोह्यान्देवमनुष्यस्थानेषु योवाचंश्रुतवान्भवत्यफलामपुष्पामित्यफलास्माअपुष्पावाग्भवतीतिवाकिंचित्पुष्पफलेतिवार्थवाचःपुष्पफलमाहया

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ज्ञदैवतेपुष्पफलेदेवताध्यात्मेवासाक्षात्कृतधर्माणऋषयोबभूवुस्तेऽवरेभ्योऽसाक्षात्कृतधर्मभ्यऽउपदेशेनमंत्रान्त्संप्रादु
रुपदेशायग्लायंतोऽवरेबिल्मग्रहणायेमंग्रंथंसमाम्नासिषुर्वेदंचवेदांगानिचबिल्मंभिल्मंभासनमितिवैतावंतःसमानक
र्माणोधातवोधातुर्दधातेरेतावंत्यस्यसत्त्वस्यनामधेयान्येतावतामर्थानामिदमभिधानंनैघंटुकमिदंदेवतानामप्राधान्ये
नेदमितितद्यदन्यदैवतेमंत्रेनिपततिनैघंटुकंतत् । अश्वंनत्वावारवंतं । अश्वमिवत्वावालवंतंवालादंशवारणार्थाभवं
तिदंशोदशतेः । मृगोनभीमःकुचरोगिरिष्ठाः । मृगइवभीमःकुचरोगिरिष्ठामृगोमार्ष्टेर्गतिकर्मणोभीमोबिभ्यत्यस्मा
द्भीष्मोऽप्येतस्मादेवकुचरइतिचरतिकर्मकुत्सितमथचेद्देवताभिधानंक्वायंनचरतीतिगिरिष्ठागिरिस्थायीगिरिःपर्वतः
समुद्गीर्णोभवतिपर्ववान्पर्वतःपर्वपुनःपृणातेःप्रीणातेर्वार्धमासपर्वदेवानस्मिन्प्रीणंतीतितत्प्रकृतीतरत्संधिसामान्यान्मे
घस्थायीमेघोपिगिरिरेतस्मादेवतद्यानिनामानिप्राधान्यस्तुतीनांदेवतानांतद्दैवतमित्याचक्षतेतदुपरिष्टाद्व्याख्यास्या
मोनैघंटुकानिनैगमानीहेह ॥ २० ॥ (समाम्नायस्तत्रचतुष्टमतोऽन्येऽथनिपातावायुर्वात्वाननूनंनूनंसातऋचांत्वो
क्षण्वंतोनिष्ट्वत्क्रासोहविर्भिरितीमान्यथापियोयथोहिन्वथापीदमर्थवंतोऽथापीदंस्थाणुरयमुतत्वःपश्यन्नुतत्वंसख्येविं
शतिः) ॥ इतिनिरुक्तपूर्वषट्केप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ॐ ॥ अथनिर्वचनंतद्येषुपदेषुस्वरसंस्कारौसमर्थौप्रादेशिकेनगुणेनान्वितौस्यातांतथातानिनिर्ब्रूयादथानन्वितेऽ
र्थेऽप्रादेशिकेविकारेऽर्थनित्यःपरीक्षेतकेनचिद्वृत्तिसामान्येनाविद्यमानेसामान्येऽप्यक्षरवर्णसामान्यान्निर्ब्रूयान्नत्वेवन
निर्ब्रूयान्नसंस्कारमाद्रियेतविशयवत्योहिवृत्तयोभवंतियथार्थविभक्तीःसंनमयेत्प्रत्तमवत्तमितिधात्वादीएवशिष्येतेअ
थाप्यस्तेर्निवृत्तिस्थानेष्वादिलोपोभवतिस्तःसंतीत्यथाप्यंतलोपोभवतिगत्वागतमित्यथाप्युपधालोपोभवतिजग्मतुर्ज
ग्मुरित्यथाप्युपधाविकारोभवतिराजादंडीत्यथापिवर्णलोपोभवतितत्त्वायामीत्यथापिद्विवर्णलोपस्तृचइत्यथाप्यादि
विपर्ययोभवतिज्योतिर्घनोबिंदुर्वाव्यइत्यथाप्याद्यंतविपर्ययोभवतिस्तोकारज्जुःसिकतास्तर्क्कित्यथाप्यंतव्यापत्तिर्भव
ति ॥१॥ ओघोमेघोनाधोगाधौवधूर्मध्वित्यथापिवर्णोपजनआस्थद्वारोभरूजेतितद्यत्रस्वरादनंतरौतस्थांतर्धातुभवति
तद्विप्रकृतीनांस्थानमितिप्रदिशंतितत्रसिद्धायामनुपपद्यमानायामितरयोपपिपादयिषेत्तत्राप्येकेऽल्पनिष्पत्तयोभवंति
तद्यथैतद्दूतिर्मृदुःपृथुःपृषतःकुणारुमित्यथापिभाषिकेभ्योधातुभ्योनैगमाःकृतोभाष्यंतेदमूनाःक्षेत्रसाधाइत्यथापिनै
गमेभ्योभाषिकाउष्णंघृतमित्यथापिप्रकृतयएवैकेषुभाष्यंतेविकृतयएकेषुशवतिर्गतिकर्माकंबोजेष्वेवभाष्यतेकंबोजाः
कंबलभोजाःकमनीयभोजावाकंबलःकमनीयोभवतिविकारमस्यार्येषुभाषंतेशवइतिदातिर्लवनार्थेप्राच्येषुदात्रमुदीच्ये
ष्वेवमेकपदानिनिर्ब्रूयादथतद्धितसमासेष्वेकपर्वसुचानेकपर्वसुचपूर्वपूर्वमपरमपरंप्रविभज्यनिर्ब्रूयाद्दंड्यःपुरुषोदंडपुरु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

षोदंडमर्हतीतिवादंडेनसंपद्यतइतिवादंडोददतेर्धारयतिकर्मणोऽक्रूरोददतेमणिमित्यभिभाषंतेदमनादित्यौपमन्यवो
दंडमस्याकर्षतेतिगर्हायांकक्ष्यारज्जुरश्वस्यकक्षंसेवतेकक्षोगाहतेःक्सइतिनामकरणःख्यातेर्वानर्थकोऽभ्यासःकिमस्मि
न्ख्यानमितिकषतेर्वीतत्सामान्यान्मनुष्यकक्षोबाहुमूलसामान्यादश्वस्य ॥ २ ॥ राज्ञःपुरुषोराजपुरुषोराजाराज
तेःपुरुषःपुरिषादःपुरिशयःपूरयतेर्वापूरयत्यंतरित्यंतरंपुरुषमभिप्रेत्य ॥ यस्मात्परंनापरमस्तिकिंचिद्यस्मान्नाणीयोन
ज्यायोऽस्तिकश्चित् । वृक्षइवस्तब्धोदिविविष्ठत्येकस्तेनेदंपूर्णंपुरुषेणसर्वमित्यपिनिगमोभवतिविश्वकद्राकर्षोवीतिचक
द्रइतिश्वगतौभाष्यतेद्रातीतिगतिकुत्सनाकद्रातीतिद्रातिकुत्सनाचकद्रातिकद्रातीतिसतोऽनर्थकोऽभ्यासस्तदस्मिन्न
स्तीतिविश्वकद्रःकल्याणवर्णरूपःकल्याणवर्णस्येवास्यरूपंकल्याणंकमनीयंभवतिवर्णोवृणोतेरूपंरोचतेरेवंतद्धितसमा
सान्निर्ब्रूयान्नैकपदानिनिर्ब्रूयान्नावैयाकरणायनानुपसन्नायाऽनिदंविदेवानित्यंह्यविज्ञातुर्विज्ञानेऽसूयोपसन्नायतुनिर्ब्रू
याद्योवालंविज्ञातुंस्यान्मेधाविनेतपस्विनेवा ॥ ३ ॥ विद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेवधिष्टेऽहमस्मि । अ
सूयकायानृजवेऽयतायनमाब्रूयावीर्यवतीतथास्यां । यआतृणत्त्यवितथेनकर्णावदुःखंकुर्वन्नमृतंसंप्रयच्छन् । तंमन्ये
तपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येत्कतमच्चनाह । अध्यापितायेगुरुंनाद्रियंतेविप्रावाचामनसाकर्मणावा । यथैवतेनगुरोर्भो
जनीयास्तथैवतान्नभुनक्तिश्रुतंतत् । यमेवविद्याःशुचिमप्रमत्तंमेधाविनंब्रह्मचर्योपपन्नं । यस्तेनद्रुह्येत्कतमच्चनाहतस्मै

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

माब्रूयानिधिपायब्रह्मन्निति निधिः शेवधिरिति ॥ ४ ॥ अथातोऽनुक्रमिष्यामो गौरिति पृथिव्या नामधेयं यद्दूरं गता भवति यच्चास्यां भूतानि गच्छंति गातेर्वा कारो नामकरणोऽथापि पशुनामेह भवत्येतस्मादेवाऽथाप्यस्यां ताद्धितेन कृत्स्नवन्निगमा भवंति गोभिः श्रीणीत मत्सरमिति पयसो मत्सरः सोमो मंदतेस्तृप्तिकर्मणो मत्सर इति लोभनामाभिमत्त एनेन धनं भवति पयः पिबतेर्वा प्यायतेर्वा क्षीरं क्षरतेर्घसेर्वेरो नामकरण उशीरमिति यथा शुंदुहंतो अध्यासते गवीत्यधिषवणचर्मणोऽशुः शमष्टमात्रो भवत्यननाय शं भवतीति वा चर्म चरतेर्वोच्चृत्तं भवतीति वा थापि चर्म चश्लेष्मा च गोभिः संनद्धो असि वीळय स्वेति रथस्तुता वथापि स्नावचश्लेष्मा च गोभिः संनद्धा पततिप्रसूतेतीषुस्तुतौ ज्यापि गौरुच्यते गव्या चेत्ताद्धितं मथ चेन्न गव्या गमयतीषूनिति ॥ ५ ॥ वृक्षे वृक्षे नियता मीमय द्गौस्ततो वयः प्रपतान्पूरुषादः । वृक्षे वृक्षे धनुषि धनुर्षि वृक्षो ब्रश्चना द्वृत्वाक्षान्तिष्ठतीति वा क्षाक्षियते र्निवासकर्मणो नियता मीमयद्गौः शब्दं करोति मीमयतिः शब्दकर्मा ततो वयः प्रपतंति पुरुषानदनायं विरिति शकुनिनाम वेतेर्गतिकर्मणोऽथापीषुनामेह भवत्येतस्मादेवादित्यो(ऽपि)पौरुच्यते । उ तादः पुरुषे गवि । पर्ववतिभास्वतीत्यौपमन्यवोऽथाप्यस्यैकोरश्मिश्चंद्रमसं प्रति दीप्यते तदेतेनोपेक्षितव्यमादित्यतोऽस्य दीप्तिर्भवतीति सुषुम्नः सूर्यरश्मिश्चंद्रमा गंधर्व इत्यपि निगमो भवति सोऽपि गौरुच्यते । अत्राह गोरमन्वतेति तदुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः सर्वेऽपि रश्मयो गावउच्यंते ॥ ६ ॥ ता वा वास्तून्युश्मसि गमध्यै यत्र गावो भूरिशृंगा अयासः । अत्राह तदुरुगायस्य वृष्णः परमं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पदमवभातिभूरि । तानिवांवास्तूनिकामयामहेगमनाययत्रगावोभूरिशृंगाबहुशृंगाभूरीतिबहुनोनामधेयंप्रभवतीति
सतःशृंगंश्रयतेर्वाशृणातेर्वाशम्नातेर्वाशरणायोद्गतमितिवाशिरसोनिर्गतमितिवायासोऽयनास्तत्रतदुरुगायस्यविष्णो
र्महागतेःपरमंपदंपरार्ध्यस्थमवभातिभूरि । पादःपद्यतेस्तन्निधानात्पदंपशुपादप्रकृतिःप्रभागपादःप्रभागपादसामान्या
दितराणिपदान्येवमन्येषामपिसत्त्वानांसंदेहाविद्यंतेतानिचेत्समानकर्माणिसमाननिर्वचनानिनानाकर्माणिचेन्नाना
निर्वचनानियथार्थंनिर्वक्तव्यानीतीमान्येकविंशतिःपृथिवीनामधेयान्यनुक्रांतानितत्रनिर्ऋतिर्निरमणादृच्छतेःकृच्छ्रा
पत्तिरितरासापृथिव्यासंदिह्यतेतयोर्विभागस्तस्याएषाभवति ॥ ७ ॥ यईचकारनसोऽअस्यवेदयईददर्शहिरुगिन्नुत
स्मात् । समातुर्योनापरिवीतोऽअंतर्बहुप्रजानिर्ऋतिमाविवेश । बहुप्रजाःकृच्छ्रमापद्यतइतिपरिव्राजकावर्षकर्मेतिनैरु
क्तायईचकारेतिकरोतिकिरतीसंदिग्धौवर्षकर्मणानसोऽस्यवेदमध्यमःसएवास्यवेदमध्यमोयोददर्शादित्योपहितंसमा
तुर्योनौमातांतरिक्षंनिर्मीयंतेऽस्मिन्भूतानियोनिरंतरिक्षंमहानवयवःपरिवीतोवायुनायमपीतरोयोनिरेतस्मादेवपरियु
तोभवतिबहुप्रजाभूमिमापद्यतेवर्षकर्मणाशाकपूर्णिःसंकल्पयांचक्रेसर्वादेवताजानामीतितस्मैदेवतोभयलिंगाप्रादुर्बभू
वतांनजज्ञेतांपप्रच्छविविदिषाणित्वेतिसास्माएतामृचमादिदेशैषामद्देवतेति ॥ ८ ॥ अयंसशिङ्क्तेयेनगौरभीवृता
मिमातिमायुंध्वसनावाधिश्रिता । साचित्तिभिर्निहिचकारमर्त्यंविद्युद्भवन्तीप्रतिवव्रिमौहत । अयंसशब्दायतेयेन

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गौरभिप्रवृत्तामिमातिमायुंशब्दंकरोतिमायुमिवादित्यमितिवावागेषामाध्यमिकाध्वंसनेमेघेऽधिश्रितासाचित्तिभिः
कर्मभिर्नीचैर्निकरोतिमर्त्यैविद्युद्भवंतीप्रत्यूहतेवाविवाविरितिरूपनामवृणोतीतिसतोवर्षेणप्रच्छाद्यपृथिवींतत्पुनरादत्ते
॥ ९ ॥ हिरण्यनामान्युत्तराणिपंचदशहिरण्यंकस्माद्ध्रियतऽआयम्यमानमितिवाह्रियतेजनाज्जनमितिवाहितरमणं
भवतीतिवाहृदयरमणंभवतीतिवाहर्यतेर्वास्यात्प्रेप्साकर्मणोऽतरिक्षनामान्युत्तराणिषोळशांतरिक्षंकस्मादंतराक्षांतंभव
त्यंतरेमेइतिवाशरीरेष्वंतरक्षयमितिवातत्रसमुद्रइत्येतत्पार्थिवेनसमुद्रेणसंदिह्यतेसमुद्रःकस्मात्समुद्रवंत्यस्मादापःसम
भिद्रवंत्येनमापःसंमोदंतेऽस्मिन्भूतानिसमुदकोभवतिसमुनत्तीतिवातयोर्विभागस्तत्रेतिहासमाचक्षतेदेवापिश्चार्ष्टिषे
णःशंतनुश्चकौरव्यौभ्रातरौबभूवतुःसशंतनुःकनीयानभिषेचयांचक्रेदेवापिस्तपःप्रतिपेदेततःशंतनोराज्येद्वादशवर्षाणि
देवोनववर्षतमूचुर्ब्राह्मणाऽअधर्मस्त्वयाचरितोज्येष्ठंभ्रातरमंतरित्याभिषेचितंतस्मात्तेदेवोनवर्षतीतिसशंतनुर्देवापिंशि
शिक्षराज्येनतमुवाचदेवापिःपुरोहितस्तेऽसानियाजयानिचत्वेतितस्यैतद्धर्षकामसूक्तंतस्यैषाभवति ॥ १० ॥ आर्ष्टि
षेणोहोत्रमृषिर्निषीदन्देवापिर्देवसुमतिंचिकित्वान् । सउत्तरस्मादधरंसमुद्रमपोदिव्याअसृजद्वर्ष्याअभि । आर्ष्टिषेण
ऋष्टिषेणस्यपुत्रइषितसेनस्येतिवासेनासेश्वरासमानगतिर्वापुत्रःपुरुत्रायतेनिपरणाद्वापुंनरकंततस्त्रायतइतिवाहोत्रमृ
षिर्निषीदन्नृषिर्दर्शनात्स्तोमान्ददर्शेत्यौपमन्यवस्तद्यदेनांस्तपस्यमानान्ब्रह्मस्वयंभ्वभ्यानर्षत्तऋषयोऽभवंस्तद्दृषीणामृषि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्वमितिविज्ञायतेदेवापिर्देवानामाह्यास्तुत्याचप्रदानेनचदेवसुमतिंदेवानांकल्याणींमतिंचिकित्वांश्चेतनावान् । सउ
त्तरस्मादधरंसमुद्रं । उत्तरउद्धततरोभवत्यधरोऽधोऽरोऽधोनधावतीत्यूर्ध्वगतिःप्रतिषिद्धातस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय
॥ ११ ॥ यद्देवापिःशंतनवेपुरोहितोहोत्रायवृतःकृपयन्नदीधेत् । देवश्रुतंवृष्टिवनिंररांणोबृहस्पतिर्वाचमस्माऽअय
च्छत् । शंतनुःशंतनोस्त्विवतिवाशमस्मैतन्वाऽअस्त्विवतिवापुरोहितःपुरएनंदधतिहोत्रायवृतःकृपायमाणोऽन्वध्यायद्दे
वश्रुतंदेवाएनंशृण्वंतिवृष्टिवनिंवृष्टियाचिनंरराणोरातिरभ्यस्तोबृहस्पतिर्ब्रह्मासीत्सोऽस्मैवाचमयच्छद्बृहदुपव्याख्या
तं ॥ १२ ॥ साधारणान्युत्तराणिषड्दिवश्चादित्यस्यचयानित्वस्यप्राधान्येनोपरिष्टात्तानिव्याख्यास्यामआदित्यःक
स्मादादत्तेरसानादत्तेभासंज्योतिषामादीप्तोभासेतिवादितेःपुत्रइतिवाल्पप्रयोगंत्वस्यैतदार्चाभ्यान्नायेसूक्तभाक्सूर्यमा
दितेयमदितेःपुत्रमन्यासामपिदेवतानामादित्यप्रवादाःस्तुतयोभवंतितद्यथैतन्मित्रस्यवरुणस्यार्यम्णोदक्षस्यभगस्यांश
स्येत्यथापिमित्रावरुणयोः । आदित्यादानुनस्पतीदानपती । अथापिमित्रस्यैकस्य । प्रसमित्रमतोऽअस्तुप्रयस्वान्य
स्तआदित्यशिक्षतिव्रतेनेत्यपिनिगमोभवत्यथापिवरुणस्यैकस्य । अथावयमादित्यव्रतेतव । व्रतमितिकर्मनामनिवृत्ति
कर्मवारयतीतिसतइदमपीतरद्व्रतमेतस्मादेववृणोतीतिसतोऽन्नमपिव्रतमुच्यतेयदावृणोतिशरीरं ॥ १३ ॥ स्वरादि
त्योभवतिसुअरणःसुईरणःस्वृतोरसान्त्स्वृतोभासंज्योतिषांस्वृतोभासेतिवैतेनद्यौर्व्याख्याता । पृश्निरादित्योभवति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्राश्नुतएनंवर्णइतिनैरुक्ताःसंस्प्रष्टारसान्त्संस्प्रष्टाभासंज्योतिषांसंस्पृष्टोभासेतिवाथद्यौःसंस्पृष्टाज्योतिर्भिःपुण्यकृद्भिश्च ।
नाकआदित्योभवतिनेतारसानांनेताभासांज्योतिषांप्रणयोऽथद्यौःकमितिसुखनामतत्प्रतिषिद्धंप्रतिषिध्येतनवाअमुंलो
कंजग्मुषेकिंचनाकंनवाअमुंलोकंगतवतेकिंचनासुखंपुण्यकृतोह्येवतत्रगच्छंति । गौरादित्योभवतिगमयतिरसान्गच्छ
त्यंतरिक्षेऽथद्यौर्यत्पृथिव्याअधिदूरंगताभवतियच्चास्यांज्योतींषिगच्छंति । विष्टबादित्योभवत्याविष्टोरसानांविष्टोभा
सांज्योतिषामाविष्टोभासेतिवाथद्यौराविष्टाज्योतिर्भिःपुण्यकृद्भिश्च । नभआदित्योभवतिनेतारसानांनेताभासांज्यो
तिषांप्रणयोऽपिवाभनएवस्याद्विपरीतोननभातीतिवैतेनद्यौर्व्याख्याता ॥ १४ ॥ रश्मिनामान्युत्तराणिपंचदशरश्मि
र्यमनात्तेषामादितःसाधारणानिपंचाश्वरश्मिभिर्दिङ्नामान्युत्तराण्यष्टौदिशःकस्माद्दिशतेरासदनादपिवाभ्यशनात्त
त्रकाष्ठाइत्येतदनेकस्यापिसत्त्वस्यनामभवतिकाष्ठादिशोभवंतिक्रांत्वास्थिताभवंतिकाष्ठाउपदिशोभवंतीतरेतरंक्रांत्वा
स्थिताभवंत्यादित्योऽपिकाष्ठोच्यतेक्रांत्वास्थितोभवत्याज्यंतोऽपिकाष्ठोच्यतेक्रांत्वास्थितोभवत्यापोऽपिकाष्ठाउच्यंते
क्रांत्वास्थिताभवंतीतिस्थावराणां ॥ १५ ॥ अतिष्ठंतीनामनिवेशनानांकाष्ठानांमध्येनिहितंशरीरं । वृत्रस्यनिण्यंविच
रंत्यापोदीर्घतमआशयदिंद्रशत्रुः । अतिष्ठंतीनामनिविशमानानामित्यस्थावराणांकाष्ठानांमध्येनिहितंशरीरंमेघःश
रीरंशृणातेःशम्नातेर्वावृत्रस्यनिण्यंनिर्णामंविचरंतिविजानंत्यापइतिदीर्घद्राघतेस्तमस्तनोतेराशयदाशेतेरिंद्रशत्रुरिंद्रोऽ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्यशमयितावाशातयितावातस्मादिंद्रशत्रुस्तत्कोवृत्रोमेघइतिनैरुक्तास्त्वाष्ट्रोऽसुरइत्यैतिहासिकाअपांचज्योतिषश्चमि
श्रीभावकर्मणोर्वर्षकर्मजायतेतत्रोपमार्थेनयुद्धवर्णाभवंत्यहिवत्तुखलुमंत्रवर्णोब्राह्मणवादाश्चविवृद्ध्याशरीरस्यस्रोतांसि
निवारयांचकारतस्मिन्हतेप्रसस्यंदिरआपस्तदभिवादिन्येषगर्भवति ॥ १६ ॥ दासपत्नीरहिगोपाअतिष्ठन्निरुद्धाआपः
पणिनेवगावः । अपांबिलमपिहितंयदासीद्वृत्रंजघन्वाँऽअपतद्वार । दासपत्नीर्दासादिपत्न्योदासोदस्यतेरुपदासयति
कर्माण्यहिगोपाअतिष्ठन्नहिनागुप्ताअहिरयनादेत्यंतरिक्षेऽयमपीतरोऽहिरेतस्मादेवनिर्हसितोपसर्गआहंतीति । निरु
द्धाआपःपणिनेवगावः । पणिर्वणिग्भवतिपणिःपणनाद्वणिक्पण्यंनेनेक्ति । अपांबिलमपिहितंयदासीत् । बिलंभरं
भवतिबिभर्तेर्वृत्रंजघ्निवानपववारतद्वृत्रोवृणोतेर्वावर्ततेर्वावर्धतेर्वायदवृणोत्तद्वृत्रस्यवृत्रत्वमितिविज्ञायतेयदवर्ततद्वृ
त्रस्यवृत्रत्वमितिविज्ञायतेयदवर्धततद्वृत्रस्यवृत्रत्वमितिविज्ञायते ॥ १७ ॥ रात्रिनामान्युत्तराणित्रयोविंशती
रात्रिःकस्मात्प्ररमयतिभूतानिनक्तंचारीण्युपरमयतीतराणिध्रुवीकरोतिरातेर्वास्याद्दानकर्मणःप्रदीयन्तेऽस्यामवश्या
यांउषोनामान्युत्तराणिषोळशोषाःकस्मादुच्छतीतिसत्यारात्रेरपरःकालस्तस्याएषाभवति ॥ १८ ॥ इदंश्रेष्ठंज्यो
तिषांज्योतिरागाच्चित्रःप्रकेतोअजनिष्टविभ्वा । यथाप्रसूतासवितुःसवायँऽएवारात्र्युषसेयोनिमारैक् ॥ इदंश्रेष्ठंज्योति
षांज्योतिरागमच्चित्रंप्रकेतनंप्रज्ञाततममजनिष्टविभूततमंयथाप्रसूतासवितुःप्रसवायरात्रिरादित्यस्यैवंरात्र्युषसेयोनि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मरिचत्स्थानैस्त्रीयोनिरभियुतएनांगर्भैस्तस्याएषापराभवति ॥ १९ ॥ रुशद्वत्सारुशतीश्वेत्यागादारैगुकृष्णासदना
न्यस्याः । समानबंधूअमृतेअनूचीद्यावावर्णचरतआमिनाने । रुशद्वत्सासूर्यवत्सारुशदितिवर्णनामरोचतेर्ज्वलतिक
र्मणःसूर्यमस्यावत्समाहसाहचर्याद्रसहरणाद्वा रुशतीश्वेत्यागात् । श्वेत्याश्वेततेररिचत्कृष्णासदनान्यस्याःकृष्णवर्णा
रात्रिःकृष्णंकृष्यतेर्निकृष्टोवर्णोऽथैनेसंस्तौतिसमानबंधूसमानबंधनेअमृतेअमरणधर्माणावनूचीअनूच्यावितीतरेतर
मभिप्रेत्यद्यावावर्णचरतस्तेएवद्यावौद्योतनादपिवाद्यावाचरतस्तयासहचरतइतिस्यादामिनानेऽआमिन्वानेअन्योन्य
स्याध्यात्मंकुर्वाणेऽअहर्नामान्युत्तराणिद्वादशाहःकस्मादुपाहरंत्यस्मिन्कर्माणितस्यैषनिपातोभवतिवैश्वानरीयायामृ
चि ॥ २० ॥ अहश्चकृष्णमहरर्जुनंचविवर्तेतेरजसीवेद्याभिः । वैश्वानरोजायमानोनराजावातिरज्ज्योतिषाग्निस्तमांसि ।
अहश्चकृष्णंरात्रिःशुक्लंचाहरर्जुनंविवर्तेतेरजसीवेद्याभिर्वेदितव्याभिःप्रवृत्तिभिर्वैश्वानरोजायमानइवोद्यन्नादित्यःसर्वे
षांज्योतिषांराजावाहन्नग्निर्ज्योतिषातमांसिमेघनामान्युत्तराणित्रिंशन्मेघःकस्मान्मेहतीतिसतआउपरउपलइत्येताभ्यां
साधारणानिपर्वतनामभिरुपरउपलोमेघोभवत्युपरमंतेऽस्मिन्नभ्राण्युपरताआपइतिवातेषामेषाभवति ॥ २१ ॥ देवानां
मानेप्रथमाऽअतिष्ठन्कृतत्रादेषामुपराउदायन् । त्रयस्तपंतिपृथिवीमनूपाद्वाबृबूकंवहतःपुरीषं । देवानांनिर्माणेप्रथमा
ऽअतिष्ठन्माध्यमकादेवगणाःप्रथमइतिमुख्यनामप्रतमोभवतिकृतत्रमंतरिक्षंविकर्तनंमेघानांविकर्तनेनमेघानामुदकं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जायते ॥ त्रयस्तपंतिपृथिवीमनूपाः । पर्जन्योवायुरादित्यःशीतोष्णवर्षैरोषधीःपाचयंत्यनूपाअनुवपंतिलोकान्त्स्वेन स्वेनकर्मणायमपीतरोऽनूपएतस्मादेवानूप्यतऽउदकेनापिवान्वाबितिस्याद्यथाप्रागितितस्यानूपइतिस्याद्यथाप्राचीन मिति । द्वाबृबूकंवहतःपुरीषं । वाय्वादित्याउदकंबृबूकमित्युदकनामब्रवीतेर्वाशब्दकर्मणोभ्रंशतेर्वापुरीषंपृणातेःपूर यतेर्वा ॥ २२ ॥ वाङ्नामान्युत्तराणिसप्तपंचाशद्वाक्कस्माद्वचेस्तत्रसरस्वतीत्येतस्यनदीवद्देवतावच्चनिगमाभवंतितद्य द्देवतावदुपरिष्टात्तद्व्याख्यास्यामोऽथैतन्नदीवत् ॥२३॥ इयंशुष्मैभिर्बिसखाऽइवारुजत्सानुगिरीणांतविषेभिरूर्मिभिः। पारावतघ्नीमवसेसुवृक्तिभिःसरस्वतीमाविवासेमधीतिभिः । इयंशुष्मैःशोषणैःशुष्ममितिबलनामशोषयतीतिसतोबिसं बिस्यतेर्भेदनकर्मणोवृद्धिकर्मणोवासानुसमुच्छ्रितंभवतिसमुन्नुन्नमितिवामहद्भिरूर्मिभिःपारावतघ्नींपारावारघातिनीं पारंपरंभवत्यवारमवरमवनायसुप्रवृत्ताभिःशोभनाभिःस्तुतिभिःसरस्वतींनदींकर्मभिःपरिचरेमोदकनामान्युत्तराण्ये कशतमुदकंकस्मादुनत्तीतिसतोनदीनामान्युत्तराणिसप्तत्रिंशन्नद्यःकस्मान्नदनाइमाभवंतिशब्दवत्योबहुलमासांनैघं टुकंवृत्तमाश्चर्यमिवप्राधान्येनतत्रेतिहासमाचक्षतेविश्वामित्रऋषिःसुदासःपैजवनस्यपुरोहितोबभूवविश्वामित्रःसर्वमि- त्रःसर्वसंसृतंसुदाःकल्याणदानःपैजवनःपिजवनस्यपुत्रःपिजवनःपुनःस्पर्धनीयजवोवामिश्रीभावगतिर्वासवित्तंगृही त्वाविपाट्छुतुद्र्योःसंभेदमाययावनुययुरितरेसविश्वामित्रोनदीस्तुष्टावगाधाभवतेत्यपिद्विवदपिबहुवत्तद्यद्विवदुपरि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ष्टात्तद्व्याख्यास्यामोऽथैतद्बहुवत् ॥ २४ ॥ रमध्वंमेवचसेसोम्यायऋतावरीरुपमुहूर्तमेवैः । प्रसिंधुमच्छाबृहतीमनीषावस्युरह्वेकुशिकस्यसूनुः । उपरमध्वंमेवचसेसोम्यायसोमसंपादिनऋतावरीऋतवत्यऋतमित्युदकनामप्रत्यृतंभवतिमुहूर्तमेवैरयनैरवनैर्वामुहूर्तोमुहुर्ऋतुर्ऋतुरर्तेर्गतिकर्मणोमुहुर्मूढइवकालोयावदभीक्ष्णंचेत्यभीक्ष्णमभिक्षणंभवतिक्षणःक्षणोतेःप्रक्षणुतःकालःकालःकालयतेर्गतिकर्मणःप्राभिह्वयामिसिंधुंबृहत्यामहत्यामनीषयामनसईषयास्तुत्याप्रज्ञयावावनायकुशिकस्यसूनुःकुशिकोराजाबभूवक्रोशतेःशब्दकर्मणःक्रंशतेर्वास्यात्प्रकाशयतिकर्मणःसाधुविक्रोशयितार्थानामितिवानद्यःप्रत्यूचुः ॥ २५ ॥ इंद्रोअस्माँऽअरदद्वज्रबाहुरपाहन्वृत्रंपरिधिंनदीनां । देवोऽनयत्सवितासुपाणिस्तस्यवयंप्रसवेयामउर्वीः । इंद्रोअस्मानरदद्वज्रबाहूरदतिःखनतिकर्मापाहन्वृत्रंपरिधिंनदीनामितिव्याख्यातंदेवोऽनयत्सवितासुपाणिःकल्याणपाणिःपाणिःपणायतेःपूजाकर्मणःप्रगृह्यपाणीदेवान्पूजयंति । तस्यवयंप्रसवेयामउर्वीः । उर्व्यऊर्णोतेर्वृणोतेरित्यौर्णवाभःप्रत्याख्यायांततआशुश्रुवुः ॥ २६ ॥ आतेकारोशृणवामावचांसियथादूरादनसारथेन । नितेनंसैपीप्यानेवयोषामर्यायेवकन्याशश्वचैते । आशृणवामतेकारोवचनानियाहिदूरादनसाचरथेनचनिनमामतेपाययमानेवयोषापुत्रंमर्यायेवकन्यापरिष्वजनायनिनमाइतिवाऽश्वनामान्युत्तराणिषड्विंशतिस्तेषामष्टाउत्तराणिबहुवदश्वःकस्मादश्नुतेऽध्वानंमहाशनोभवतीतिवातत्रदधिक्राइत्येतद्दधत्क्रामतीतिवादधत्क्रंदतीतिवादधदाकारीभव

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तीतिवातस्याश्ववद्देवतावच्चनिगमाभवंतितद्यद्देवतावदुपरिष्टात्तद्व्याख्यास्यामोऽथैतदश्ववत् ॥ २७ ॥ उतस्यवाजी क्षिपणिंतुरण्यतिग्रीवायांबद्धोअपिकक्षआसनिं । क्रतुंदधिक्राअनुसंतवीत्वत्पथामंकांस्यन्वापनीफणत् । अपिसवाजी वेजनवान्क्षेपणमनुतूर्णमश्नुतेऽध्वानंग्रीवायांबद्धोग्रीवागिरतेर्वागृणातेर्वागृह्णातेर्वापिकक्षआसनीतिव्याख्यातंक्रतुंद धिक्राःकर्मवाप्रज्ञांवा । अनुसंतवीत्वत् । तनोतेःपूर्वयाप्रकृत्यानिगमःपथामंकांसिपथांकुटिलानिपंथाःपततेर्वापद्यते र्वापंथतेर्वाकोंऽचतेरापनीफणदितिफणतेश्चर्करीतवृत्तंदशोत्तराण्यादिष्टोपयोजनानीत्याचक्षतेसाहचर्यज्ञानार्थंज्वलति कर्माणउत्तरेधातवएकादशतावंत्येवोत्तराणिज्वलतोनामधेयानिनामधेयानि ॥ २८ ॥ (अथनिर्वचनमोघोराज्ञोविद्याहवाअथातोऽनुक्रमिष्यामोवृक्षेवृक्षेतावांवास्तूनियईचकारायंसशिङ्क्तेहिरण्यनामान्यार्ष्टिषेणोयद्देवापिःसाधारणा निस्वरादित्योरश्मिनामान्यतिष्ठंतीनांदासपत्नीरात्रिनामानींदंश्रेष्ठंरुशद्वत्साहश्चकृष्णंदेवानांमानेवाङ्नामानीयंशुष्मे भीरमध्वंमइंद्रोअस्मानातेकारउतस्यवाज्यष्टाविंशतिः) ॥ इतिनिरुक्तेपूर्वषट्केद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥

ॐ ॥ कर्मनामान्युत्तराणिषड्विंशतिःकर्मकस्मात्क्रियतइतिसतोऽपत्यनामान्युत्तराणिपंचदशापत्यंकस्मादपततंभ वतिनानेनपततीतिवातद्यथाजनयितुःप्रजैवमर्थायैऋचाउदाहरिष्यामः ॥ १ ॥ परिषद्यंह्यरणस्यरेक्णोनित्यस्यरायः पतयःस्याम । नशेषोअग्नेअन्यजातमस्त्यचेतामस्यमापथोविदुक्षः । परिहर्तव्यंहिनोपसर्तव्यमरणस्यरेक्णोऽरणो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पार्णोभवतिरेक्णइतिधननामरिच्यतेप्रयतोनित्यस्यरायःपतयःस्यामपित्र्यस्येवधनस्य । नशेषोअग्नेअन्यजातमस्ति ।
शेषइत्यपत्यनामशिष्यतेप्रयतोऽचेतयमानस्यतत्प्रमत्तस्यभवतिमानःपथोविदूदुषइतितस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥२॥
नहिग्रभायारणःसुशेवोऽन्योदर्योमनसामंतवाउ । अधाचिदोकःपुनरित्सएत्यानोवाज्यभीषाळेतुनव्यः । नहिग्रही
तव्योऽरणःसुसुखतमोऽप्यन्योदर्योमनसापिनमंतव्योममायंपुत्रइत्यथसओकःपुनरेवतदेतियतआगतोभवत्योकइति
निवासनामोच्यतऐतुनोवाजीवेजनवानभिषहमाणःसपत्नान्नवजातःसएवपुत्रइत्यथैतांदुहितृदायाद्यउदाहरंतिपुत्रदा
याद्यइत्येके ॥ ३ ॥ शासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगाद्विद्वाँऽऋतस्यदीधितिंसपर्यन् । पितायत्रदुहितुःसेकमृंजन्त्संशग्म्येन
मनसादधन्वे । प्रशास्तिवोढासंतानकर्मणेदुहितुःपुत्रभावेदुहितादुहितादूरेहितादोग्धेर्वीनप्तारमुपागमद्दौहित्रंपौत्र
मितिविद्वान्प्रजननयज्ञस्यरेतसोवांगादंगात्संभूतस्यहृदयादधिजातस्यमातरिप्रत्यृतस्यविधानंपूजयन्नविशेषेणमिथु
नाःपुत्रादायादाइतितदेतदृक्श्लोकाभ्यामभ्युक्तं । अंगादंगात्संभवसिहृदयाधिजायसे । आत्मावैपुत्रनामासिसजीव
शरदःशतमित्यविशेषेणपुत्राणांदायोभवतिधर्मतः । मिथुनानांविसर्गादौमनुःस्वायंभुवोऽब्रवीत् । नदुहितरइत्येके
तस्मात्पुमान्दायादोऽदायादास्त्रीतिविज्ञायतेतस्मात्स्त्रियंजातांपरास्यंतिनपुमांसमितिचस्त्रीणांदानविक्रयातिसर्गावि
द्यंतेनपुंसःपुंसोऽपीत्येकेशौनःशेपेदर्शनात् । अभ्रातृमतीवादइत्यपरं । अमूर्यायैतिजामयःसर्वालोहितवाससः ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अभ्रातरइवयोषास्तिष्ठंतिहतवर्त्मनः । अभ्रातृकाइवयोषास्तिष्ठंतिसंतानकर्मणेपिंडदानायहतवर्त्मानइत्यभ्रातृकाया
अनिर्वाहऔपमिकस्तस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥ ४ ॥ अभ्रातेवपुंसएतिप्रतीचीगर्तारुगिवसनयेधनानां । जायेवपत्य
उशतीसुवासाउषाहस्रेवनिरिणीतेअप्सः । अभ्रातृकेवपुंसःपितृनेत्यभिमुखींसंतानकर्मणेपिंडदानायनपतिंगर्तारोहिणी
वधनलाभायदाक्षिणाजीगर्तेःसभास्थाणुर्गृणातेःसत्यसंगरोभवतितंतत्रयापुत्रायापतिकासारोहतितांतत्राक्षैराघ्नंतिसा
रिक्थंलभतेश्मशानसंचयोऽपिगर्तउच्यतेगुरतेरपगूर्णोभवतिश्मशानंश्मशयनंश्मशरीरंशरीरंशृणातेःशम्नातेर्वाश्म
श्रुलोमश्मनिश्रितंभवतिलोमलुनातेर्वालीयतेर्वानोपरस्याविःकुर्याद्यदुपरस्याविःकुर्याद्गर्तेष्ठाःस्यात्प्रमायुकोयजमानइ
त्यपिनिगमोभवतिरथोऽपिगर्तउच्यतेगृणातेःस्तुतिकर्मणःस्तुततमंयानं । आरोहथोवरुणमित्रगर्तमित्यपिनिगमोभ
वतिजायेवपत्येकामयमानासुवासाऋतुकालेषूषाहसनेवदंतान्विवृणुतेरूपाणीतिचतस्रउपमानाभ्रात्रीमुपयच्छेततोकं
ह्यस्यतद्भवतीत्यभ्रातृकायाउपयमनप्रतिषेधःप्रत्यक्षःपितुश्चपुत्रभावःपितायत्रदुहितुरप्रत्तायारेतःसेकंप्रार्जयतिसंदधा
त्यात्मानंसंगमेनमनसेत्यथैतांजाम्यारिक्थप्रतिषेधउदाहरंतिज्येष्ठंपुत्रिकायाइत्येके ॥ ५ ॥ नजामयेतान्वोरिक्थमा
रैक्कारगर्भंसनितुर्निधानं । यदीमातरोजनयंतवह्निमन्यःकर्तासुकृतोरन्यऋंधन् । नजामयेभगिन्यैजामिरन्येऽस्यां
जनयंतिजामपत्यंजमतेर्वास्याद्गतिकर्मणोनिर्गमनप्रायाभवतितान्वआत्मजःपुत्रोरिक्थंप्रारिचत्प्रादाच्चकारैनांगर्भनि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धानींसनितुर्हस्तग्राहस्यंयदिहमातरोजनयंतवह्निंपुत्रमवह्निंचस्त्रियमन्यतरःसंतानकर्ताभवतिपुमान्दायादोऽन्यतरो
ऽर्धयित्वाजामिःप्रदीयतेपरस्मै ॥ ६ ॥ मनुष्यनामान्युत्तराणिपंचविंशतिर्मनुष्याःकस्मान्मत्वाकर्माणिसीव्यंतिमन
स्यमानेनसृष्टामनस्यतिःपुनर्मनस्वीभावेमनोरपत्यंमनुषोवातत्रपंचजनाइत्येतस्यनिगमाभवंति ॥ ७ ॥ तद्यवाचः
प्रथमंमंसीययेनासुराँऽअभिदेवाऽअसाम । ऊर्जादउतयज्ञियासःपंचजनाममहोत्रंजुषध्वं । तदद्यवाचःपरममंसीययेना
सुरानभिभवेमदेवाअसुराअसुरताःस्थानेष्वस्ताःस्थानेभ्यइतिवापिवासुरितिप्राणनामास्तःशरीरेभवतितेनतद्वंतःसोर्दे
वानसृजततत्सुराणांसुरत्वमसोरसुरानसृजततदसुराणामसुरत्वमितिविज्ञायते । ऊर्जादउतयज्ञियासः । अन्नादा
श्चयज्ञियाश्चोर्गित्यन्ननामोर्जयतीतिसतःपक्वंसुप्रवृक्णमितिवा । पंचजनाममहोत्रंजुषध्वं । गंधर्वाःपितरोदेवाअसुरा
रक्षांसीत्येकेचत्वारोवर्णानिषादःपंचमइत्यौपमन्यवोनिषादःकस्मान्निषदनोभवतिनिषण्णमस्मिन्पापकमितिनैरुक्ताः ।
यत्पांचजन्ययाविशा । पंचजनीनयाविशापंचपृक्तासंख्यास्त्रीपुंनपुंसकेष्वविशिष्टाबाहुनामान्युत्तराणिद्वादशबाहूक
स्मात्प्रबाधतआभ्यांकर्माण्यंगुलिनामान्युत्तराणिद्वाविंशतिरंगुलयःकस्मादग्रगामिन्योभवंतीतिवाग्रगालिन्योभवंती
तिवाग्रकारिण्योभवंतीतिवाग्रसारिण्योभवंतीतिवाकनाभवंतीतिवाजनाभवंतीतिवापिवाभ्यंचनादेवस्युस्तासामेषा
भवति ॥८॥दशावनिभ्योदशकक्ष्येभ्योदशयोक्त्रेभ्योदशयोजनेभ्यः। दशाभीशुभ्योअर्चताजरेभ्योदशधुरोदशयुक्ताव

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हन्द्र्यः । अवनयोऽगुलयोभवंत्यवंतिकर्माणिकक्ष्याःप्रकाशयंतिकर्माणियोक्त्राणियोजनानीतिव्याख्यातमभीशवोऽ
भ्यश्नुवतेकर्माणि । दशधुरोदशयुक्तावहन्द्र्यः । धूर्धूर्वतेर्वधकर्मणइयमपीतराधूरेतस्मादेवविहंतिवहंधारयतेर्वाकांतिक
र्माणउत्तरेधातवोऽष्टादशान्ननामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिरन्नंकस्मादानतंभूतेभ्योऽत्तेर्वात्तिकर्माणउत्तरेधातवोदशबल
नामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिर्बलंकस्माद्बलंभरंभवतिबिभर्तेर्धननामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिरेवधनंकस्माद्धिनोतीतिसतौ
गोनामान्युत्तराणिनवक्रुध्यतिकर्माणउत्तरेधातवोदशक्रोधनामान्युत्तराण्येकादशगतिकर्माणउत्तरेधातवोद्वाविंशंश
तंक्षिप्रनामान्युत्तराणिषड्विंशतिःक्षिप्रंकस्मात्संक्षिप्तोविकर्षोऽतिकनामान्युत्तराण्येकादशांतिकंकस्मादानीतंभवतिसं
ग्रामनामान्युत्तराणिषट्चत्वारिंशत्संग्रामःकस्मात्संगमनाद्वासंगरणाद्वासंगतौग्रामाविति वातत्रखलइत्येतस्यनिगमाभ
वंति ॥९॥ अभीदमेकमेकोऽस्मिन्निष्षाळभीद्वाकिमुत्रयःकरंति । खलेनपर्षान्प्रतिहन्मिभूरिकिंमानिंदंतिशत्रवोऽनिं
द्राः । अभिभवामीदमेकमेकोऽस्मिंनिष्षहमाणःसपत्नानभिभवामिद्वौकिंमात्रयःकुर्वंत्येकइतासंख्याद्वौद्वुततरासंख्या
त्रयस्तीर्णतमासंख्याचत्वारश्चलिततमासंख्याष्टावश्नोतेर्नवनवननीयानावाप्तावादशदस्ताद्दष्टार्थावाविंशतिर्द्विर्दशतः
शतंदशदशतःसहस्रंसहस्रदयुतंनियुतंप्रयुतंतत्तदभ्यस्तमंबुदोमेघोभवत्यरणमंबुतद्दोंबुदोऽबुमद्भातीतिवांबुमद्भवती
तिवासयथामहान्बहुर्भवतिवर्षस्तदिवाबुर्दंखलेनपर्षान्प्रतिहन्मिभूरिं । खलइवपर्षान्प्रतिहन्मिभूरिंखलइतिसंग्रामना

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मखलतेर्वास्खलतेर्वायमपीतरःखलएतस्मादेवसमास्कन्नोभवति । किंमानिंदंतिशत्रवोऽनिंद्राः । यइंद्रंनविविदुरिंद्रोह्य
हमस्म्यनिंद्राइतरइतिवाव्याप्तिकर्माणउत्तरेधातवोदशतत्रद्वेनामनी आक्षाणआश्नुवानआपानआप्नुवानोवधकर्माण
उत्तरेधातवस्त्रयस्त्रिंशत्तत्रवियातइत्येतद्वियातयतइतिवावियातयेतिवा । आखण्डलप्रहूयसे । आखंडयितःखंडंखंडयते
स्तळिदित्यंतिकवधयोःसंसृष्टकर्मताडयतीतिसतः ॥ १० ॥ त्वयावयंसुवृधाब्रह्मणस्पतेस्पार्हावसुमनुष्याददीमहि । या
नोदूरेतळितोयाअरातयोऽभिसंतिजंभयाताअनप्नसः । त्वयावयंसुवर्धयित्राब्रह्मणस्पतेस्पृहणीयानिवसूनिमनुष्येभ्य
आददीमहियाश्चनोदूरेतळितोयाश्चांतिकेऽरातयोऽदानकर्माणोवादानप्रज्ञावाजंभयताअनप्नसोऽप्नइतिरूपनामाप्नो
तीतिसतोविद्युत्तळिद्भवतीतिशाकपूणिःसाह्यवताडयतिदूराच्चदृश्यतेऽपित्विदमंतिकनामैवाभिप्रेतंस्यात् । दूरेचित्संत
ळिदिवातिरोचसे । दूरेपिसन्नंतिकइवसंदृश्यसइतिवज्रनामान्युत्तराण्यष्टादशवज्रःकस्माद्वर्जयतीतिसतस्तत्रकुत्सइ
त्येतत्कृंततेर्ऋषिःकुत्सोभवतिकर्तास्तोमानामित्यौपमन्यवोऽत्राप्यस्यवधकर्मैवभवतितत्सखइंद्रःशुष्णंजघानेत्यैश्वर्यक
र्माणउत्तरेधातवश्चत्वारईश्वरनामान्युत्तराणिचत्वारितत्रेनइत्येतत्सनितऐश्वर्येणेतिवासनितमनेनैश्वर्यमितिवा ॥ ११ ॥
यत्रासुपर्णाअमृतस्यभागमनिमेषंविदथाभिस्वरंति । इनोविश्वस्यभुवनस्यगोपाःसमाधीरःपाकमत्राविवेश । यत्रसुपर्णाः
सुपतनाआदित्यरश्मयोऽमृतस्यभागमुदकस्यानिमिषंतोवेदनेनाभिस्वरंतीतिवाभिप्रयंतीतिवेश्वरःसर्वेषांभूतानांगोपा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यितादित्यःसमाधीरःपाकमत्राविवेशेतिधीरोधीमान्पाकःपक्तव्योभवतिविपक्वप्रज्ञआदित्यइत्युपनिषद्वर्णोभवतीत्यधि
दैवतमथाध्यात्मंयत्रसुपर्णाःसुपतनानींद्रियाण्यमृतस्यभागंज्ञानस्यानिमिषंतोवेदनेनाभिस्वरंतीतिवाभिप्रयंतीतिवै
श्वरःसर्वेषामिंद्रियाणांगोपायितात्मासमाधीरःपाकमत्राविवेशेतिधीरोधीमान्पाकःपक्तव्योभवतिविपक्वप्रज्ञआत्मेत्या
त्मगतिमाचष्टे ॥ १२ ॥ बहुनामान्युत्तराणिद्वादशबहुकस्मात्प्रभवतीतिसतोह्रस्वनामान्युत्तराण्येकादशह्रस्वोह्रसतेर्म
हन्नामान्युत्तराणिपंचविंशतिर्महान्कस्मान्मानेनान्यान्जहातीतिशाकपूणिर्महनीयोभवतीतिवातत्रववक्षिथविवक्षस
इत्येतैवक्तेर्वावहतेर्वासाभ्यासाद्बृहनामान्युत्तराणिद्वाविंशतिर्गृहाःकस्माद्बृहंतीतिसतांपरिचरणकर्माणउत्तरेधातवोद
शसुखनामान्युत्तराणिविंशतिःसुखंकस्मात्सुहितंखेभ्यःखंपुनःखनतेरूपनामान्युत्तराणिषोळशरूपंरोचतेःप्रशस्यनामा
न्युत्तराणिदशप्रज्ञानामान्युत्तराण्येकादशसत्यनामान्युत्तराणिषट्सत्यंकस्मात्सत्सुतायतेसत्प्रभवंभवतीतिवाष्टाउत्तरा
णिपदानिपश्यतिकर्माणउत्तरेधातवश्चायतिप्रभृतीनिचनामान्यामिश्राणिनवोत्तराणिपदानिसर्वपदसमाम्नानायाथा
तउपमायदतत्तत्सदृशमितिगार्ग्यस्तदासांकर्मज्यायसावागुणेनप्रख्याततमेनवाकनीयांसंवाप्रख्यातंवोपमिमीतेऽथापि
कनीयसाज्यायांसं ॥ १३ ॥ तनूत्यजेवतस्करावनर्गूरशनाभिर्दशभिरभ्यधीतां । तनूत्यक्तनूत्यक्तावनर्गूवनगामिनाव
ग्निमंथनौबाहूतस्कराभ्यामुपमिमीतेतस्करस्तत्करोभवतियत्पापकमितिनैरुक्तास्तनोतेर्वास्यात्संततकर्माभवत्यहोरात्र

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कर्मावा । रशनाभिर्दशभिरभ्यधीतां । अभ्यधीतामित्यभ्यधातांज्यायांस्तत्रगुणोऽभिप्रेतः ॥ १४ ॥ कुहस्विद्दो
षाकुहवस्तोरश्विनाकुहामिपित्वंकरतःकुहोषतुः । कोवांशयुत्राविधवेवदेवरंमर्यनयोषाकृणुतेसधस्थआ । क्वस्विद्रात्रौ
भवथःक्वदिवाक्वाभिप्राप्तिंकुरुथःक्वसथःकोवांशयनेविधवेवदेवरंदेवरःकस्माद्द्वितीयोवरउच्यतेविधवाविधातृकाभ
वतिविधवनाद्वाविधावनाद्वेतिचर्मशिराअपिवाधवइतिमनुष्यनामतद्वियोगाद्विधवादेवरोदिव्यतिकर्मामर्योमनुष्यो
मरणधर्मायोषायौतेराकुरुतेसहस्थानेऽथनिपाताःपुरस्तादेवव्याख्यातायथेतिकर्मोपमा । यथावातोयथावनंयथासमु
द्रएजति । भ्राजतोअग्नयोयथा । आत्मायक्ष्मस्यनश्यतिपुराजीवगृभोयथा । आत्माऽततेर्वाप्तेर्वापिवाप्तइवस्याद्या
वद्व्याप्तिभूतइति । अग्निर्नयेभ्राजसारुक्मवक्षसः । अग्निरिवयेमरुतोभ्राजमानारोचिष्णूरस्काभ्राजस्वंतोरुक्मव
क्षसः ॥ १५ ॥ चतुरश्चिद्ददमानाद्बिभीयादानिधातोः । नदुरुक्तायस्पृहयेत् । चतुरोऽक्षान्धारयतइतितद्यथाकि
तवाद्बिभीयादेवमेवदुरुक्ताद्बिभीयान्नदुरुक्तायस्पृहयेत्कदाचिदाइत्याकारउपसर्गैःपुरस्तादेवव्याख्यातोऽथाप्युपमा
र्थेदृश्यते । जारऽआभगं । जारइवभगमादित्योऽत्रजारउच्यतेरात्रेर्जरयितासएवभासांतथापिनिगमोभवति ।
स्वसुर्जारःशृणोतुनइत्युषसमस्यस्वसारमाहसाहचर्याद्रसहरणाद्वापित्वयंमनुष्यजारएवाभिप्रेतःस्यात्स्त्रीभगस्तथास्या
ह्रजतेर्मेषइतिभूतोपमा । मेषोभूतोऽभियन्नयः । मेषोमिषतेस्तथापशुःपश्यतेरग्निरितिरूपोपमा । हिरण्यरूपःस

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हिरण्यसंदृगपांनपात्सेदुहिरण्यवर्णः । हिरण्यवर्णस्येवास्यरूपंथाइतिच । तंप्रत्नथापूर्वथाविश्वथेमथा । प्रत्नइवपूर्व
इवविश्वइवेमइवेत्ययमेततरोऽमुष्मादसावस्ततरोऽस्मादमुथायथासावितिव्याख्यातंवदितिसिद्धोपमा । ब्राह्मणवद्वृ
षलवत् । ब्राह्मणाइववृषलाइवेतिवृषलोवृषशीलोभवतिवृषाशीलोवा ॥ १६ ॥ प्रियमेधवदत्रिवज्जातवेदोविरूपवत् ।
अंगिरस्वन्महिव्रतप्रस्कण्वस्यश्रुधीहवं । प्रियमेधःप्रियाअस्यमेधायथैतेषामृषीणामेवंप्रस्कण्वस्यशृणुह्वानंप्रस्कण्वःक
ण्वस्यपुत्रःकण्वप्रभवोयथाप्राग्रमर्चिषिभृगुःसंबभूवभृगुर्भृज्यमानोनदेहेंऽगारेष्वंगिराअंगारांअंकनाअंचनाअत्रैवतृती
यमृच्छतेत्यूचुस्तस्मादत्रिर्नत्रयइतिविखननाद्वैखानसोभरणाद्भारद्वाजोविरूपोनानारूपोमहिव्रतोमहाव्रतइति ॥ १७ ॥
अथलुप्तोपमान्यर्थोपमानीत्याचक्षतेसिंहोव्याघ्रइतिपूजायांश्वाकाकइतिकुत्सायांकाकइतिशब्दानुकृतिस्तदिदंशकुनि
षुबहुलंनशब्दानुकृतिर्विद्यतइत्यौपमन्यवःकाकोऽपकालयितव्योभवतितित्तिरिस्तरणात्तिलमात्रचित्रइतिवाकपिंज
लःकपिरिवजीर्णःकपिरिवजवतईषत्पिंगलोवाकमनीयंशब्दंपिंजयतीतिवाश्वाशुयायीशवतेर्वास्याद्गतिकर्मणःश्वसिते
र्वासिंहःसहनाद्धिंसेर्वास्याद्विपरीतस्यसंपूर्वस्यवाहंतेःसंहायहंतीतिवाव्याघ्रोव्याघ्राणाद्व्यादायहंतीतिवा ॥ १८ ॥ अ
र्चतिकर्माणउत्तरेधातवश्चतुश्चत्वारिंशन्मेधाविनामान्युत्तराणिचतुर्विंशतिर्मेधावीकस्मान्मेधयातद्वान्भवतिमेधामतौ
धीयतेस्तोतृनामान्युत्तराणित्रयोदशस्तोतास्तवनाद्यज्ञनामान्युत्तराणिपंचदशयज्ञःकस्मात्प्रख्यातंयजतिकर्मेतिनैरु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्तायाच्चोभवतीतिवायजुरुन्नोभवतीतिवाबहुकृष्णाजिनइत्यौपमन्यवोयजूंष्येनंनयंतीतिवर्त्विङ्गमान्युत्तराण्यष्टा
वृत्विक्कस्मादीरणऋग्यष्टाभवतीतिशाकपूर्णिर्ऋतुयाजीभवतीतिवायाच्चाकर्माणउत्तरेधातवःसप्तदशदानकर्माणउत्त
रेधातवोदशाध्येषणाकर्माणउत्तरेधातवश्चत्वारःस्वपितिसस्तीतिद्वौस्वपितिकर्माणौकूपनामान्युत्तराणिचतुर्दशकूपः
कस्मात्कुपानंभवतिकुप्यतेवास्तेननामान्युत्तराणिचतुर्दशैवस्तेनःकस्मात्संस्त्यानमस्मिन्पापकमितिनैरुक्तानिर्णीतांत
र्हितनामधेयान्युत्तराणिषण्निर्णीतंकस्मान्निर्निक्तंभवतिदूरनामान्युत्तराणिपंचदूरंकस्माद्द्रुतंभवतिदुरयंवापुराणना
मान्युत्तराणिषट्पुराणंकस्मात्पुरानवंभवतिनवनामान्युत्तराणिषळेवनवंकस्मादानीतंभवति ॥ १९ ॥ द्विशउत्तराणि
नामानिप्रपित्वेऽभीकइत्यासन्नस्यप्रपित्वेप्राप्तेऽभीकेऽभ्यक्ते । आपित्वेनःप्रपित्वेतूयमागहि । अभीकेचिदुलोककृ
दित्यपिनिगमौभवतोदभ्रमभ्रकमित्यल्पस्यदभ्रंदभ्नोतेःसुदंभंभवत्यभ्रकमवहृतंभवति । उपोपमेपरामृशमामेदभ्रा
णिमन्यथाः । नमोमहद्भ्योनमोअभ्रकेभ्यइत्यपिनिगमौभवतस्तिरःसतइतिप्राप्तस्यतिरस्तीर्णंभवतिसतःसंसृतंभवति ।
तिरश्चिदर्यायापरिवर्तिर्यातमदाभ्या । पात्रेवभिंदन्त्सतएतिरक्षसइत्यपिनिगमौभवतस्त्वोनेमइत्यर्धस्यत्वोऽपततोने
मोऽपनीतोऽर्धहरतेर्विपरीताद्धारयतेर्वास्यादुद्धृतंभवत्यृभ्नोतेर्वास्यादृद्धतमोविभागः । पीयतित्वोअनुत्वोगृणाति ।
नेमेदेवानेमेऽसुराइत्यपिनिगमौभवतऋक्षाःस्तृभिरितिनक्षत्राणांनक्षत्राणिनक्षतेर्गतिकर्मणोनेमानिक्षत्राणीतिचब्राह्म

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

र्णमृक्षाउदीर्णानीवख्यायंतेस्तृभिस्तीर्णानीवख्यायंते । अमीयऋक्षानिहितासउच्चा । पश्यंतोद्यामिवस्तृभिरित्यपि
निगमौभवतोवम्रीभिरुपजिह्विकाइतिसीमिकानौवम्र्योवमनात्सीमिकास्यमनादुपजिह्विकाउपजिघ्र्यः । वम्रीभिःपुत्र
मग्रुवोअदानं । यदत्त्युपजिह्विकायद्वम्रोअतिसर्पतीत्यपिनिगमौभवतऊर्दरंकृदरमित्यावपनस्योर्दरमुदीर्णंभवत्यूर्जेदी
र्णवा । तमूर्दरंनपृणतायवेनेत्यपिनिगमोभवतितमूर्दरमिवपूरयतियवेनकृदरंकृतदरंभवति । समिद्धोअंजन्कृदरंम
तीनामित्यपिनिगमोभवति ॥ २० ॥ रंभःपिनाकमितिदंडस्य । रंभआरभंतएनं । आत्वारंभंनजिव्रयोररम्भेत्यपि
निगमोभवत्यारभामहेत्वाजीर्णाइवदंडंपिनाकंप्रतिपिनष्ट्येनेनकृत्तिवासाःपिनाकहस्तोऽवततधन्वेत्यपिनिगमोभवति
मेनाग्नाइतिस्त्रीणांस्त्रियस्त्यायतेरपत्रपणकर्मणोमेनामानयंत्येनाग्नागच्छंत्येनाः । अमेनांश्चिज्जनिवतश्चकर्थ । ग्नास्त्वा
कृंतन्नपसोऽतन्वतेनेत्यपिनिगमौभवतःशेपोवैतसइतिपुंस्प्रजननस्यशेपःशपतेःस्पृशतिकर्मणोवैतसोवितस्तंभवंति । य
स्यामुशंतःप्रहरामशेपं । त्रिःस्समाह्नःश्नथयोवैतसेनेत्यपिनिगमौभवतोऽयैनेत्युपदेशस्य । अयातेअग्नेसमिधाविधेमेति
स्त्रियाः । एनावोअग्निमितिनपुंसकस्य । एनापत्यातन्वंसंसृजस्वेतिपुंसः । सिषक्तुसचतइतिसेवमानस्य । सनःसि
षक्तुयस्तुरः । सनःसेवतांयस्तुरः । सचस्वानःस्वस्तये । सेवस्वनःस्वस्तये । स्वस्तीत्यविनाशिनामास्तिरभिपूजितः
स्वस्तीतिभ्यसतेरेजतइतिभयवेपनयोः । यस्यशुष्माद्रोदसीअभ्यसेतां । रेजतेअग्नेपृथिवीमखेभ्यइत्यपिनिगमौभवतो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्यावापृथिवीनामधेयान्युत्तराणिचतुर्विंशतिस्तयोरेषाभवति ॥ २१ ॥ कतरापूर्वाकतरापरायोःकथाजातेकवयःको विवेद । विश्वंत्मनाबिभृतोयद्ध्वनामविवर्तेतेअहनीचक्रियेव । कतरापूर्वाकतरापरैनयोःकथंजातेकवयःकएनेविजाना तिसर्वमात्मनाबिभृतोयद्धैनयोःकर्मविवर्तेतेचैनयोरहनीअहोरात्रेचक्रयुक्तेइवेतिद्यावापृथिव्योर्महिमानमाचष्टआच ष्टे ॥ २२ ॥ (कर्मनामानिपरिषद्यैनहिग्रभायशासद्वह्निरभ्रातेवनजामयेमनुष्यनामानितदद्यदशावनिभ्योऽभीदं त्वयावयंयत्रासुपर्णाबहुनामानितनूत्यजेवकुहस्विच्चतुरश्चित्प्रियमेधवदथलुप्तोपमान्यर्चतिद्विशोरंभःकतरापूर्वाद्वाविं शतिः ॥) इतिनिरुक्तेपूर्वषट्केतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ॐ ॥ एकार्थमनेकशब्दमित्येतदुक्तमथयान्यनेकार्थान्येकशब्दानितान्यतोऽनुक्रमिष्यामोऽनवगतसंस्कारांश्चनि गमांस्तदैकपदिकमित्याचक्षतेजहाजघानेत्यर्थः ॥ १ ॥ कोनुमर्याअमिथितःसखासखायमब्रवीत् । जहाकोअस्मदी षते । मर्याइतिमनुष्यनाममर्यादाभिधानंवास्यान्मर्यादामर्यैरादीयतेमर्यादामर्यादिनोर्विभागोमेथतिराक्रोशकर्मा पापकंजघानकमहंजातुकोऽस्मद्भीतःपलायतेनिधापाश्याभवतियन्निधीयतेपाश्यापाशसमूहःपाशःपाशयतेर्विपाश नात् ॥ २ ॥ वयःसुपर्णाउपसेदुरिंद्रंप्रियमेधाऋषयोनाधमानाः । अपध्वांतमूर्णुहिपूर्धिचक्षुर्मुमुग्ध्य१स्मान्निधयेवबद्धान् । वयोवेर्बहुवचनंसुपर्णाःसुपतनाआदित्यरश्मयउपसेदुरिंद्रंयाचमानाअपोर्णुह्याध्वस्तंचक्षुश्चक्षुःख्यातेर्वाच

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ष्टेर्वापूर्धिपूरयदेहीतिवामुंचास्मान्पाशैरिवबद्धान्पार्श्वतःश्रोणितःशितामतःपार्श्वपर्शुमयमंगंभवतिपर्शुःस्पृशतेःसंस्प्र
ष्टापृष्ठदेशंपृष्ठंस्पृशतेःसंस्पृष्टमंगैरंगमंगनादंचनाद्वाश्रोणिःश्रोणतेर्गतिचलाकर्मणःश्रोणिश्चलतीवगच्छतीदोःशिताम
भवतिदोर्द्रवतेर्योनिःशितामेतिशाकपूणिर्विषितोभवतिश्यामतोयकृत्तइतितैटीकिःश्यामंश्यायतेर्यकृद्यथाकथाचकृ
त्यतेशितिमांसतोमेदस्तइतिगालवःशितिःश्यतेर्मांसंमाननंवामानसंवामनोऽस्मिन्त्सीदतीतिवामेदोमेद्यतेः ॥ ३ ॥
यदिंद्रचित्रमेहनास्तित्वादातमद्रिवः । राधस्तन्नोविदद्वसउभयाहस्त्याभर । यदिंद्रचित्रंचायनीयंमहनीयंधनम
स्तियन्मइहनास्तीतिवात्रीणिमध्यमानिपदानित्वयानस्तद्दातव्यंमद्रिवन्नद्रिरादृणात्येनेनापिवात्तेःस्यात्तेसोमादइति
हविज्ञायतेराधइतिधननामराध्नुवंत्येनेनतन्नस्त्वंवित्तधनोभाभ्यांहस्ताभ्यामाहरोभौसमुब्धौभवतोदमूनादममनावा
दानमनावादांतमनावापिवादमइतिगृहनामतन्मनाःस्यान्मनोमनोतेः ॥ ४ ॥ जुष्टोदमूनाअतिथिर्दुरोणइमंनो
यज्ञमुपयाहिविद्वान् । विश्वाअग्नेअभियुजोविहत्याशत्रूयतामाभराभोजनानि । अतिथिरभ्यतितोगृहान्भवत्यभ्ये
तितिथिषुपरकुलानीतिवापरगृहाणीतिवादुरोणइतिगृहनामदुरवाभवंतिदुस्तर्पाइमंनोयज्ञमुपयाहिविद्वान्त्सर्वाअग्ने
अभियुजोविहत्यशत्रूयतामाहरभोजनानिनिहत्यान्येषांबलानिशत्रूणांभवनादाहरभोजनानीतिवाधनानीतिवामूषो
मूषिकाइत्यर्थोमूषिकाःपुनर्मुष्णातेर्मूषोऽप्येतस्मादेव ॥ ५ ॥ संमातपंत्यभितःसपत्नीरिवपर्शवः । मूषोनशि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्नाव्यदंतिमाध्यःस्तोतारंतेशतक्रतोवित्तंमेअस्यरोदसी । संतपंतिमामभितःसपत्न्यइवेमाःपर्शवःकूपपर्शवोमूषिका
इवास्नातानिसूत्राणिव्यदंतिस्वांगाभिधानंवास्याच्छिश्नानिव्यदंतीतिवासन्तपन्तिमाध्यःकामाःस्तोतारंतेशतक्रतोवि
त्तंमेअस्यरोदसी । जानीतंमेऽस्यद्यावापृथिव्याविति त्रितंकूपेऽवहितमेतत्सूक्तंप्रतिबभौतत्रब्रह्मेतिहासमिश्रमृङ्मि
श्रंगाथामिश्रंभवतित्रितस्तीर्णतमोमेधयाबभूवापिवासंख्यानामैवाभिप्रेतंस्यादेकतोद्वितस्त्रितइतित्रयोबभूवुः ॥ ६ ॥
इषिरेणतेमनसासुतस्यभक्षीमहिपित्र्यस्येवरायः । सोमराजन्प्रणआयूंषितारीरहानीवसूयोंवासराणि । ईषणेनवैषणे
नवार्षणेनवातेमनसासुतस्यभक्षीमहिपित्र्यस्येवधनस्यप्रवर्धयचनआयूंषिसोमराजन् । अहानीवसूयोंवासराणि । वा
सराणिवेसराणिविवासनानिगमनानीतिवाकुरुतनेत्यनर्थकाउपजनाभवन्तिकर्तनहंतनयातनेतिजठरमुदरंभवतिज
ग्धमस्मिन्ध्रियतेधीयतेवा ॥ ७ ॥ मरुत्वाँइंद्रवृषभोरणायपिबासोममनुष्वधंमदाय । आसिंचस्वजठरेमध्वऊ
र्मिंत्वंराजासिप्रदिवःसुतानां । मरुत्वानिंद्रमरुद्भिस्तद्वान्वृषभोवर्षितापारणायरमणीयायसंग्रामायपिबसोममनुष्व
धमन्वन्नंमदायमदनीयायजैत्रायासिंचस्वजठरेमधुनऊर्मिंमधुसोममित्यौपमिकंमाद्यतेरिदमपीतरन्मध्वेतस्मादेवत्वं
राजासिपूर्वेष्वप्यहःसुसुतानां ॥ ८ ॥ तितउपरिपवनंभवतिततवद्वातुन्नवद्वातिलमात्रतुन्नमितिवा ॥ ९ ॥ सक्तु
मिवतितउनापुनंतोयत्रधीरामनसावाचमक्रत । अत्रासखायःसख्यानिजानतेभद्रैषांलक्ष्मीर्निहिताधिवाचि । सक्तु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मिवपरिपवनेनपुनंतःसक्तुःसचतेर्दुर्धावोभवतिकसतेर्वास्याद्विपरीतस्यविकसितोभवतियत्रधीरामनसावाचमकृषतप्र
ज्ञानंधीराःप्रज्ञानवंतोध्यानवन्तस्तत्रसखायःसख्यानिसंजानतेभद्रैषांलक्ष्मीर्निहिताधिवाचीतिभद्रंभगेनव्याख्यातं
भजनीयंभूतानामभिद्रवणीयंभवद्रमयतीतिवाभाजनवद्वालक्ष्मीर्लाभाद्वालक्षणाद्वालप्स्यनाद्वालाञ्छनाद्वालषतेर्वा
स्यात्प्रेप्साकर्मणोलग्यतेर्वास्यादाश्लेषकर्मणोलज्जतेर्वास्यादश्लाघाकर्मणःशिप्रेइत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः ॥ १० ॥ त
त्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वंमध्याकर्तोर्विततंसंजभार । यदेदयुक्तहरितःसधस्थादाद्रात्रीवाससस्तनुतेसिमस्मै । तत्सूर्यस्य
देवत्वंतन्महित्वंमध्येयत्कर्मणांक्रियमाणानांविततंसंह्रियतेयदासावयुक्तहरणानादित्यरश्मीन्हरितोऽश्वानितिवाथरा
त्रीवाससस्तनुतेसिमस्मैवेसरमहरवयुवतीसर्वस्मादपिवोपमार्थेस्याद्रात्रीववासस्तनुतइतितथापिनिगमोभवति । पुनः
समव्यद्वितंतवयंती । समनात्सीत् ॥ ११ ॥ इंद्रेणसंहिदृक्षसेसंजग्मानोअबिभ्युषा । मंदूसमानवर्चसा । इं
द्रेणहिसंदृश्यसेसंगच्छमानोऽबिभ्युषागणेनमंदूमदिष्णूयुवांस्थोऽपिवामंदुनातेनेतिस्यात्समानवर्चसेत्येतेनव्याख्यातं
॥ १२ ॥ ईर्मातासःसिलिकमध्यमासःसंशूरणासोदिव्यासोअत्याः । हंसाइवश्रेणिशोयतंतेयदाक्षिषुर्दिव्यमज्मम
श्वाः । ईर्माताःसमीरितांताःसुसमीरितांताःपृथ्वंतावासिलिकमध्यमाःसंसृतमध्यमाःशीर्षमध्यमावापिवाशिरआदि
त्योभवतियदनुशेतेसर्वाणिभूतानिमध्येचैषांतिष्ठतीदमपीतरच्छिरएतस्मादेवसमाश्रितान्येतदिंद्रियाणिभवंति ॥ सं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शूरणासोदिव्यासोअत्याः । शूरःशवतेर्गतिकर्मणोदिव्यादिविजाअत्याअतनाः । हंसाइवश्रेणिशोयतंते । हंसाहंते
ध्नंत्यध्वानंश्रेणिशइतिश्रेणिःश्रयतेःसमाश्रिताभवन्तियदाक्षिषुर्यदापन्दिव्यमज्ममजनिमाजिमश्वाअस्त्यादित्यस्तुति
रश्वस्यादित्यादश्वोनिस्तष्टइति । सूरादश्वंवसवोनिरतष्टेत्यपिनिगमोभवति ॥ १३ ॥ कायमानोवनात्वंयन्मातृरज
गन्नपः । नतत्तेअग्नेप्रमृषेनिवर्तनंयद्दूरेसन्निहाभवः । कायमानश्चायमानःकामयमानइतिवावनानित्वंयन्मातृरपोऽ
गमउपशाम्यन्नतत्तेअग्नेप्रमृष्यतेनिवर्तनंदूरेयत्सन्निहभवसिजायमानः । लोधंनयन्तिपशुमन्यमानाः । लुब्धमृषिंन
यन्तिपशुंमन्यमानाः । शीरंपावकशोचिषं । पावकदीप्तिं । अनुशायिनमितिवाशिनमितिवा ॥ १४ ॥ कनीनकेव
विद्रधेनवेद्रुपदेऽअर्भके । बभ्रूयामेषुशोभेते । कनीनकेकन्यकेकन्याकमनीयाभवतिक्वेयंनेतव्येतिवाकमनेनानीयतइ
तिवाकनतेर्वास्यात्कान्तिकर्मणःकन्ययोरधिष्ठानप्रवचनानिसप्तम्याएकवचनानीतिशाकपूणिर्विद्धयोर्दारुपाद्वोर्दारु
द्दणातेर्वाद्रूणातेर्वातस्मादेवद्रुनवेनवजातेअर्भकेअवृद्धेतेयथातदधिष्ठानेषुशोभेतेएवंबभ्रूयामेषुशोभेतेबभ्रवोरश्वयोः
संस्तवइदंचमेऽदादिदंचमेऽदादित्यृषिःप्रसंख्यायाह । सुवास्त्वाअधितुग्वनि । सुवास्तुर्नदीतुग्वतीर्थंभवतितूर्णमेतदा
यन्ति । कुविन्नंसंतेमरुतःपुनर्नः । पुनर्नोनमंतेमरुतोनसंतइत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः । येतेमदाआहनसोविहायस
स्तेभिरिंद्रंचोदयदातवेमघं । येतेमदाआहननवंतोवचनवंतस्तैरिंद्रंचोदयदानायमघं ॥ १५ ॥ उपोअदर्शिशुंध्युवोन

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वक्षोंनोधाइवाविरकृतप्रियाणि । अह्मसन्नससतोबोधयंतीशश्वत्तमागात्पुनरेयुषीणां । उपादर्शिशुन्ध्युर्वःशुन्ध्युरा
दित्योभवतिशोधनात्तस्यैववक्षोभासोध्यूढमिदमपीतरद्वक्षएतस्मादेवाध्यूढंकायेशकुनिरपिशुंध्युरुच्यतेशोधनादेवोद
कचरोभवत्यापोऽपिशुंध्यवउच्यंतेशोधनादेवनोधाऋषिर्भवतिनवनंदधातिसयथास्तुत्याकामानाविष्कुरुतएवमुषारू
पाण्याविष्कुरुतेऽह्मसदह्मान्नंभवत्यह्मसादिनीतिवान्नसानिनीतिवा । ससतोबोधयंतीशश्वत्तमागात्पुनरेयुषीणां ।
स्वपतोबोधयंतीशाश्वतिकतमागात्पुनरागामिनीनां । तेवार्शीमंतइष्मिणः । ईषणिनइतिवैषणिनइतिवार्षणिनइति
वावार्शीतिवाङ्नामवाश्यतइतिसत्याः । शंसावाध्वर्योप्रतिमेगृणीहींद्रायवाहःकृणवावजुष्टं । अभिवहनस्तुतिमधि
षवणप्रवादांस्तुतिमन्यंतऐंद्रीत्वेवशस्यतेपरितक्म्येत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः ॥ १६ ॥ सुवितेसुइतेसूतेसुगतेप्रजाया
मितिवा । सुवितेमाधाइत्यपिनिगमोभवतिदयतिरनेककर्मा । नवेनपूर्वदयमानाःस्यामेत्युपदयाकर्मा । यएकइद्वि
दयतेवस्वितिदानकर्मावाविभागकर्मावा । दुर्वर्तुर्भीमोदयतेवनानीतिदहतिकर्मादुर्वर्तुर्दुर्वारः । विदद्वसुर्दयमानो
विशत्रूनितिहिंसाकर्मा । इमेसुताइंदवःप्रातरित्वनासजोषसापिबतमश्विनातान् । अयंहिवामूतयेवंदनायमांवायसो
दोषादयमानोअबूबुधत् । दयमानइति । नूचिदितिनिपातःपुराणनवयोर्नूचेतिच । अद्याचिन्नूचित्तदपोनदीनां ।
अद्यचपुराचतदेवकर्मनदीनां । नूचपुराचसदनंरयीणां । अद्यचपुराचसदनंरयीणांरयिरितिधननामरातेर्दानकर्मणः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ वि॒द्याम॒तस्य॑तेव॒यमकू॑पारस्यदा॒वने॑ । विद्यामतस्यतेवयंमकुपरणस्यदानस्या॑दित्योऽप्यकूपारउच्यते॑ऽकूपा
रोभवतिदूरपारः॑समुद्रोऽप्यकूपारउच्यते॑ऽकूपारोभवतिमहापारः॑कच्छपोऽप्यकूपारउच्यते॑ऽकूपारोनकूपमृच्छतीति॑
कच्छपःकच्छंपाति॑कच्छेनपातीतिवा॑कच्छेनपिबतीतिवा॑कच्छःखच्छःखच्छदो॑ऽयमपीतरोनदीकच्छ॑एतस्मादेवकमुद
कंतेनछाद्यते । शिशी॑ते॒शृंगे॒रक्ष॑सेवि॒निक्षे॑ । निश्यतिशृंगेरक्षसोविनिक्षणनाय॑रक्षोरक्षितव्यमस्मा॑द्रहसिक्षणोतीतिवा॑
रात्रौनक्षतइतिवा । अ॒ग्निःसु॒तुकः॑सु॒तुके॑भि॒रश्वैः॑ । सुतुकनःसुतुकनैरितिवा॑सुप्रजाःसुप्रजोभिरितिवा । सु॒प्राय॒णाअ॒
स्मिन्य॒ज्ञेविश्र॑यंतां । सुप्रगमनाः ॥ १८ ॥ दे॒वानो॒यथा॒सद॒मिद्धृ॒धेअस॒न्नप्रा॑युवोरक्षि॒तारो॑दि॒वेदि॑वे । देवानोयथास
दावर्धनायस्युरप्रायुवोऽप्रमाद्यंतो॑रक्षितारश्चाहन्यहनि॑च्यवनऋषिर्भवति॑च्यावयितास्तोमानां॑च्यवानमित्यप्यस्यनिग
माभवंति । यु॒वंच्यव॑नंस॒नयं॒यथा॒रथं॒पुन॒र्युवा॑नंच॒रथा॑यतक्षथुः । युवांच्यवनंसनयंपुराणंयथारथंपुनर्युवानंचरणाय
ततक्षथुर्युवाप्रयौतिकर्माणितक्षतिःकरोतिकर्मा॑रजोरजतेर्ज्योतीरजउच्यते॑उदकंरजउच्यते॑लोकारजांस्युच्यंते॑ऽसृगह
नीरजसीउच्येते । रजांसिचित्राविचरंतितन्यवइत्यपिनिगमोभवति॑हरोहरतेर्ज्योतिर्हरउच्यते॑उदकंहरउच्यते॑लोकाह
रांस्युच्यंते॑ऽसृगहनीहरसीउच्येते । प्रत्यग्नेहरसाहरःशृणीहीत्यपिनिगमोभवति । जु॒हु॒रेविचि॒तयं॒तः । जुह्वि॒रेविचेत
यमाना॑व्यंतइत्येषोऽनेककर्मा॑पदंदेवस्यनमसाव्यंतइतिपश्यतिकर्मा॑वीहिशूरपुरोळाशा॑मतिखादतिकर्मा । वी॒तंपा॒तंप

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यंसउस्रियायाः । अश्नीतंपिबतंपयसउस्रियायाउस्रियेतिगोनामौस्राविणोऽस्यांभोगाउस्रेतिच । त्वामिंद्रमतिभिःसुते
सुनोथासोवसूयवः । गोभिःक्राणाअनूषतगोभिःकुर्वाणाअस्तोषत । आतूषिंचहरिंमींद्रोरुपस्थेवाशींभिस्तक्षताश्मन्म
यींभिः । आसिंचहरिंद्रोरुपस्थेंद्रुममयस्यहरिंःसोमोहरितवर्णोऽयमपीतरोहरिरेतस्मादेव । वाशींभिस्तक्षताश्मन्मयीं
भिः । वाशीभिरश्ममयीभिरितिवावाग्भिरितिवा । सशर्धदर्योविषुणस्यजंतोर्माशिश्नदेवाअपिगुर्ऋतंनः । सउत्सह
तांयोविषुणस्यजंतोर्विषमस्यमाशिश्नदेवाअब्रह्मचर्याःशिश्नंश्नथतेः । अपिगुर्ऋतंनः । सत्यंवायज्ञंवा ॥ १९ ॥ आ
घातागच्छानुत्तरायुगानियत्रजामयःकृणवन्नजामि । उपबर्बृहिवृषभायबाहुमन्यमिच्छस्वसुभगेपतिंमत् । आगमि
ष्यन्तितान्युत्तराणियुगानियत्रजामयःकृणवंत्यजामिकर्माणिजाम्यतिरेकनामबालिशस्यवासमानजातीयस्यवोपजन
उपधेहिवृषभायबाहुमन्यमिच्छस्वसुभगेपतिंमदितिव्याख्यातं ॥ २० ॥ द्यौर्मेपिताजनितानाभिरत्रबंधुर्मेमातापृ
थिवीमहीयं । उत्तानयोश्चम्वोर्योनिरंतरत्रापितादुहितुर्गर्भमाधात् । द्यौर्मेपितापातावापालयितावाजनयितानाभिरत्रबंधुर्मेमातापृथिवीमहतीयंबंधुःसंबंधनान्नाभिःसन्नहनान्नाभ्यासन्नद्धागर्भाजायन्तइत्याहुरेतस्मादेवज्ञातीन्त्सनाभयइत्याचक्षतेसबंधवइतिचज्ञातिःसंज्ञानात् । उत्तानयोश्चम्वोर्योनिरंतः । उत्तानउत्ततानऊर्ध्वतानोवातत्रपितादुहितुर्गर्भंदधातिपर्जन्यःपृथिव्याःशंयुःसुखयुः । अथानःशंयोररपोदधात । रपोरिप्रमितिपापनामनीभवतःश

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मनंचरोगाणांयावनंचभयानांमथापिशंयुर्बार्हस्पत्यउच्यते । तच्छंयोरावृणीमहेगातुंयज्ञायगातुंयज्ञपतयइत्यपिनिग
मोभवतिगमनंयज्ञायगमनंयज्ञपतये ॥ २१ ॥ अदितिरदीनादेवमाता ॥ २२ ॥ अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदिति
र्मातासपितासपुत्रः । विश्वेदेवाअदितिःपंचजनाअदितिर्जातमदितिर्जनित्वं । इत्यदितेर्विभूतिमाचष्टएनान्यदीना
नीतिवा । यमैरिरेभृगवः । एरिरइतीर्तिरुपसृष्टोऽभ्यस्तः ॥ २३ ॥ उतस्मैनंवस्त्रमथिंनतायुमनुक्रोशंतिक्षितयोभरे
षु । नीचायमानंजसुरिंनश्येनंश्रवश्चाच्छापशुमच्चयूथं । अपिस्मैनंवस्त्रमथिमिववस्त्रमाथिनंवस्त्रंवस्तेस्तायुरितिस्तेनना
मसंस्त्यानमस्मिन्पापकमितिनैरुक्तास्तस्यतेवास्यादनुक्रोशन्तिक्षितयःसंग्रामेषुभरइतिसंग्रामनामभरतेर्वाहरतेर्वानी
चायमानंनीचैरयमानंनीचैर्निचितंभवत्युच्चैरुच्चितंभवतिजस्तमिवश्येनंश्येनःसंशनीयंगच्छति । श्रवश्चाच्छापशुमच्च
यूथं । श्रवश्चापिपशुमच्चयूथंप्रशंसांचयूथंचधनंचयूथंचेतिवायूथंयौतेःसमायुतंभवति । इन्धानएनंजरतेस्वाधीः ।
गृणातिं । मन्दीमन्दतेःस्तुतिकर्मणः । प्रमंदिनेपितुमदर्चतावचः । प्रार्चतमंदिनेपितुमद्वचोगौर्व्याख्यातः ॥ २४ ॥
अत्राहगोरमन्वतनामत्वष्टुरपीच्यं । इत्थाचंद्रमसोगृहे । अत्रहगोःसममंसतादित्यरश्मयःस्वंनामापीच्यमपगतमपचि
तमपिहितमंतर्हितंवामुत्रचंद्रमसोगृहेगातुर्व्याख्यातोगातुंकृणवन्नुषसोजनायेत्यपिनिगमोभवतिदंसयःकर्माणिदंसयं
त्येनानि । कुत्सायमन्मन्नह्यश्चदंसयइत्यपिनिगमोभवति ॥ सतूतावनैनमश्नोत्यंहतिः । सतुतावनैनमंहतिरश्नोत्यं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हतिश्चांहश्चांहुश्चहंतेर्निरूढोपधाद्विपरीतात् । बृहस्पतेचयसइत्पियारुं । बृहस्पतेयच्चातयसिदेवपीयुंपीयतिहिंसाकर्मा
वियुतेद्यावापृथिव्यौवियवनात् । समान्यावियुतेदूरेअंते । समानंसंमानमात्रंभवतिमात्रामानाद्दूरंव्याख्यातमंतोऽ
ततेर्ऋधगितिपृथग्भावस्यप्रवचनंभवत्यथाप्यृध्नोत्यर्थेदृश्यते । ऋधगयाऋधगुताशमिष्ठाः । ऋध्नुवन्नयाक्षीर्ऋध्नुवन्नश
मिष्ठाइतिचास्याइतिचास्येतिचोदात्तंप्रथमादेशेऽनुदात्तमन्वादेशेतीत्रार्थतरमुदात्तमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तं । अस्या
ऊषुणउपसातयेभुवोऽहेळमानोररिवाँऽअजाश्वश्रवस्यतामजाश्व । अस्यैनःसातयउपभवाहेळमानोऽक्रुध्यन्नरिवात्राति
रभ्यस्तोऽजाश्वेतिपूषणमाहाजाश्वाजाअजनाअथानुदात्तं । दीर्घायुरस्यायःपतिर्जीवातिशरदःशतं । दीर्घायुरस्यायः
पतिर्जीवतुसशरदःशतंशरच्छृताअस्यामोषधयोभवंतिशीर्णाआपइतिवास्येत्यस्याइत्येतेनव्याख्यातं ॥ २५ ॥ अस्यवा
मस्यपलितस्यहोतुस्तस्यभ्रातामध्यमोअस्त्यश्नः । तृतीयोभ्राताघृतपृष्ठोअस्यात्रापश्यंविश्पतिंसप्तपुत्रं । अस्यवामस्यव
ननीयस्यपलितस्यपालयितुर्होतुर्ह्रातव्यस्यतस्यभ्रातामध्यमोऽस्त्यश्नोभ्राताभरतेर्हरतिकर्मणोहरतेभागंभर्तव्यो
भवतीतिवातृतीयोभ्राताघृतपृष्ठोऽस्यायमग्निस्तत्रापश्यंसर्वस्यपातारंवापालयितारंवाविश्पतिंसप्तपुत्रंसप्तमपुत्रंसर्पण
पुत्रमितिवासप्तसप्तासंख्यासप्तादित्यरश्मयइतिवदंति ॥ २६ ॥ सप्तयुंजंतिरथमेकंचक्रमेकोअश्वोवहतिसप्तनामा ।
त्रिनाभिचक्रमजरमनर्वंयत्रेमाविश्वाभुवनाधितस्थुः । सप्तयुंजंतिरथमेकचक्रमेकचारिणंचक्रंचकतेवाचरतेवाक्रामते

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वैकोऽश्वोवहतिसप्तनामादित्यःसप्तास्मैरश्मयोरसानभिसंनामयंतिसप्तैनमृषयःस्तुवंतीतिवेदमपीतरन्नामैतस्मादेवा
भिसंनामात्संवत्सरंप्रधानउत्तरोऽर्धचैस्त्रिनाभिचक्रंत्यृतुःसंवत्सरोग्रीष्मोवर्षाहेमंतइतिसंवत्सरःसंवसंतेऽस्मिन्भूतानि
ग्रीष्मोग्रस्यंतेऽस्मिन्रसावर्षावर्षत्यासुपर्जन्योहेमंतोहिमवान्हिमंपुनर्हंतेर्वाहिनोतेर्वाजरमजरणधर्माणमनर्वमप्रत्यृतम
न्यस्मिन्यत्रेमानिसर्वाणिभूतान्यभिसंतिष्ठंतेतंसंवत्सरंसर्वमात्राभिःस्तौति । पंचारेचक्रेपरिवर्तमानइतिपंचर्तुतयापंच
र्तवःसंवत्सरस्येतिचब्राह्मणंहेमंतशिशिरयोःसमासेनषळरआहुरर्पितमितिषळृतुतयाराःप्रत्यृतानाभौषट्पुनःसहतेः ।
द्वादशारंनहितज्जराय । द्वादशप्रधयश्चक्रमेकमितिमासानांमासामानात्प्रधिःप्रहितोभवति । तस्मिन्त्साकंत्रिशतान
शङ्कवोऽर्पिताःषष्टिर्नचलाचलासः । षष्टिश्चहवैत्रीणिचशतानिसंवत्सरस्याहोरात्राइतिचब्राह्मणंसमासेन । सप्तशता
निविंशतिश्चतस्थुः । सप्तचवैशतानिविंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्राइतिचब्राह्मणंविभागेनविभागेन ॥ २७ ॥ (एकार्थं
कोनुवयःसुपर्णायदिंद्रजुष्टोदमूनाःसंमातपंतीषिरेणमरुत्वाँतितउसक्तुमिवतत्सूर्यस्येंद्रेणसमीमांतासःकायमानःकनी
नकेवोपोअदर्शिसुवितेविद्यामदेवानआघाद्यौर्मेऽदितिरदितिरुतस्मात्राहास्यवामस्यसप्तयुंजंतिसप्तविंशतिः) ॥ इति
निरुक्तेपूर्वषट्केचतुर्थोऽध्यायःसमाप्तः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ॐ ॥ सस्निमविंदच्चरणेनदीनां । संस्नातंमेघं । वाहिष्ठोवांहवानांस्तोमोदूतोहुवंनरा । वोळ्हृतमोह्वानानांस्तोमोदूतो
हुवंनरौनरामनुष्यानृत्यंतिकर्मसुदूतोजवतेर्वाद्रवतेर्वावारयतेर्वा । दूतोदेवानामसिमर्त्यानामित्यपिनिगमोभवतिवाव
शानोवष्टेर्वावाश्यतेर्वा । सप्तस्वसूररुषीर्वावशानइत्यपिनिगमोभवतिवार्यंवृणोतेरथापिवरतमं । तद्वार्यंवृणीमहेवरिं
ष्ठंगोपयत्यं । तद्वार्यंवृणीमहेवर्षिष्ठंगोपायितव्यंगोपायितारोयूयंस्थयुष्मभ्यमितिवाधइत्यन्ननामाध्यानीयंभवति ।
आमंत्रेभिःसिंचतामद्यमंधः । आसिंचतामत्रैर्मदनीयमंधोऽमत्रंपात्रममाअस्मिन्नदैत्यमापुनरनिर्मितंभवतिपात्रंपानां
त्तमोऽप्यंधउच्यतेनास्मिन्ध्यानंभवतिनदर्शनमंधंतमइत्यभिभाषंतेऽयमपीतरोऽधएतस्मादेव । पश्यदक्षण्वान्नविचेत
दंधइत्यपिनिगमोभवति ॥ १ ॥ असश्चंतीभूरिधारेपयस्वती । असज्यमानेइतिवाव्युदस्यंत्याविवितिवाबहुधारेउदक
वत्यौवनुष्यतिर्हंतिकर्मानवगतसंस्कारोभवति । वनुयामवनुष्यतइत्यपिनिगमोभवति । दीर्घप्रयज्युमतियोवनुष्यतिंव
यंजयेमपृतनासुदूढ्यः । दीर्घप्रततयज्ञमभिजिगांसतियोवयंतंजयेमपृतनासुदूढ्यंदुर्धियंपापधियंपापःपातापेयानांपा
पत्यमानोऽवाङेवपततीतिवापापत्यतेर्वास्यात्तरुष्यतिरप्येवंकर्मा । इंद्रेणयुजातरुषेमवृत्रमित्यपिनिगमोभवतिभंदना
भंदतेःस्तुतिकर्मणः । पुरुप्रियोभंदतेधामभिःकविरित्यपिनिगमोभवति । सभंदनाउदियर्तिप्रजावतीरितिच । अन्ये
नमदाहनोयाहितूयं । अन्येनमदहनोगच्छक्षिप्रमाहंसीवभाषमाणेत्यसभ्यभाषणादाहनाइवभवत्येतस्मादाहनःस्याद्द

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

षिर्नदोभवतिनदतेःस्तुतिकर्मणः । नदस्यमारुधतःकामआगन् । नदनस्यमारुधतःकामआगमत्संरुद्धप्रजननस्यब्रह्मचारिणइत्यृषिपुत्र्याविलपितंवेदयंते ॥ २ ॥ नयस्यद्यावापृथिवीनधन्वनांतरिक्षंनाद्रयःसोमोअक्षाः । अश्नोतेरित्येके । अनूपेगोमान्गोभिरक्षाःसोमोदुग्धाभिरक्षाः । लोपाशःसिंहंप्रत्यंचमत्साः । क्षियतिनिगमःपूर्वःक्षरतिनिगमउत्तरइत्येकेऽनूपेगोमान्गोभिर्यदाक्षियत्यथसोमोदुग्धाभ्यःक्षरतिसर्वेक्षियतिनिगमाइतिशाकपूणिःश्वात्रमितिक्षिप्रनामाशुअतनंभवति । सपतत्रीत्वरंस्थाजगद्यच्छात्रमग्निरकृणोज्जातवेदाः । सपतत्रिचेत्वरंस्थावरंजंगमंचयत्तत्क्षिप्रमग्निरकरोज्जातवेदाऊतिरवनात् । आत्वारथंयथोतयइत्यपिनिगमोभवतिहासमानेइत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः । वम्रकःपड्भिरुपसर्पदिंद्रं । पानैरितिवास्पाशनैरितिवास्पर्शनैरितिवा । ससंनपक्कमविदच्छुचंतं । स्वपनमेतन्माध्यमिकंज्योतिरनित्यदर्शनंतदिवाविदज्जाज्वल्यमानं । द्विताचसत्तास्वधयाचशंभुः । द्वैधंसत्तामध्यमेचस्थानउत्तमेचशंभुःसुखभूः । मृगंनव्रामृगयंते । मृगमिवव्रात्याःप्रैषाः ॥ ३ ॥ वराहोमेघोभवतिवराहारः । विध्यद्वराहंतिरोअद्रिमस्तेत्यपिनिगमोभवत्ययमपीतरोवराहएतस्मादेववरमाहारमाहार्षीरितिचब्राह्मणंवृहतिमूलानिवरंवरंमूलंवृहतीतिवा । वराहमिंद्रएमुषमित्यपिनिगमोभवत्यंगिरसोऽपिवराहाउच्यंते । ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैः । अथाप्येतेमाध्यमकादेवगणावराहवउच्यंते । पश्यन्हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान्विधावतोवराहून् । स्वसराण्यहानिभवंतिस्वयंसारीण्यपिवास्वरादित्योभव

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तिसएनानिसारयति । उस्राइवस्वसराणीत्यपिनिगमोभवतिशर्याअंगुलयोभवंतिशर्याइषवःशरमर्य्यःशरःशृणातेः । श
र्याभिर्नभरमाणोगभस्त्योरित्यपिनिगमोभवत्यर्कोदेवोभवतियदेनमर्चत्यर्कोमंत्रोभवतियदनेनार्चत्यर्कमन्नंभवत्यर्चति
भूतान्यर्कोवृक्षोभवतिसवृतःकटुकिम्ना ॥ ४ ॥ गायंतित्वागायत्रिणोऽर्चंत्यर्कमर्किणः । ब्रह्माणस्त्वाशतक्रतउद्वंश
मिवयेमिरे । गायंतित्वागायत्रिणःप्रार्चंतितेऽर्कमर्किणोब्राह्मणास्त्वाशतक्रतउद्येमिरेवंशमिववंशोवनशयोभवतिवन
नाच्छ्रयतइतिवापवीरथनेमिर्भवतियद्विपुनातिभूमिं । उतप्रव्यारथानामद्रिंभिदुत्योजसा । तंमरुतःक्षुरपविनाव्ययु
रित्यपिनिगमौभवतोवक्षोव्याख्यातंधन्वांतरिक्षंधन्वंत्यस्मादापस्तिरोधन्वातिरोचतइत्यपिनिगमोभवतिसिनमन्नंभव
तिसिनातिभूतानि । येनस्मासिनंभरथःसखिभ्यइत्यपिनिगमोभवतीत्थामुथेत्येतेनव्याख्यातंसचासहेत्यर्थः । वसु
भिःसचाभुवा । वसुभिःसहभुवौचिदितिनिपातोऽनुदात्तःपुरस्तादेवव्याख्यातोऽथापिपशुनामेहभवत्युदात्तश्चिदसि
मनासिचितास्त्वयिभोगाश्चेतयसइतिवा आइत्याकारउपसर्गःपुरस्तादेवव्याख्यातोऽथाप्यध्यर्थेदृश्यते । अभ्रआँ
अपः । अभ्रे आ अपः । अपोऽभ्रेऽधीतिद्युम्नंद्योततेर्यशोवान्नंवा । अस्मेद्युम्नमधिरत्नंचधेहि । अस्मासुद्युम्नंचरत्नंचधे
हि ॥ ५ ॥ पवित्रंपुनातेर्मंत्रःपवित्रमुच्यते । येनदेवाःपवित्रेणात्मानंपुनतेसदेत्यपिनिगमोभवतिरश्मयःपवित्रमुच्यं
ते । गभस्तिपूतोनृभिरद्रिभिःसुतइत्यपिनिगमोभवत्यापःपवित्रमुच्यंते । शतपवित्राःस्वधयामदंतीर्बहूदकाः । अग्निः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पवित्रमुच्यतेवायुःपवित्रमुच्यतेसोमःपवित्रमुच्यतेसूर्यःपवित्रमुच्यतइंद्रःपवित्रमुच्यते । अग्निःपवित्रंसमापुनातुवा
युःसोमःसूर्यइंद्रःपवित्रंतेमापुनंत्वित्यपिनिगमोभवतितोदस्तुद्यतेः ॥ ६ ॥ पुरुत्वादाश्वान्वोचेऽरिरग्नेतवस्विदा ।
तोदस्येवशरणआमहस्य । बहुदाश्वांस्त्वामेवाभिह्वयाम्यरिरमित्रऋच्छतेरीश्वरोऽप्यरिरेतस्मादेवयदन्यदेवत्याअग्ना
वाहुतयोहूयंतइत्येतद्दृष्ट्वैवमवक्ष्यत् । तोदस्येवशरणआमहस्य । तुदस्येवशरणेऽधिमहतःस्वंचाःसुअंचनः । आजुह्वा
नोघृतपृष्ठःस्वंचाइत्यपिनिगमोभवतिशिपिविष्टोविष्णुरितिविष्णोर्द्वेनामनीभवतःकुत्सितार्थीयंपूर्वंभवतीत्यौपमन्यवः
॥ ७ ॥ किमित्तेविष्णोपरिचक्ष्यंभूत्प्रयद्वक्षेशिपिविष्टोअस्मि । मावर्पोअस्मदपगूहएतद्यदन्यरूपःसमिथेबभूथ ।
किंतेविष्णोऽप्रख्यातमेतद्भवत्यप्रख्यापनीयंयन्नःप्रब्रूषेशेपइवनिर्वेष्टितोऽस्मीत्यप्रतिपन्नरश्मिरपिवाप्रशंसानामैवाभिप्रे
तंस्यात्किंतेविष्णोप्रख्यातमेतद्भवतिप्रख्यापनीयंयदुतप्रब्रूषेशिपिविष्टोऽस्मीतिप्रतिपन्नरश्मिःशिपयोऽत्ररश्मयउच्यंते
तैराविष्टोभवति । मावर्पोअस्मदपगूहएतत् । वर्पइतिरूपनामवृणोतीतिसतोयदन्यरूपःसमिथेसंग्रामेभवसिसंयतर
श्मिस्तस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय ॥ ८ ॥ प्रतत्तेअद्यशिपिविष्टनामार्यःशंसामिवयुनानिविद्वान् । तंत्वागृणामितवसम
तव्यान्क्षयंतमस्यरजसःपराके । तत्तेऽद्यशिपिविष्टनामार्यःप्रशंसाम्यर्योऽहमस्मीश्वरःस्तोमानामर्यस्त्वमसीतिवातंत्वा
स्तौमितवसमतव्यांस्तवसइतिमहतोनामधेयमुदितोभवतिनिवसंतमस्यरजसःपराकेपराक्रांते। आघृणिरागतहृणिः। आ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

घृणेसंसचावहै । आगतहृणेसंसेवावहैपृथुज्रयाःपृथुजवः । पृथुज्रयाअमिनादायुर्दस्योः । प्रामापयदार्युदस्योः ॥ ९ ॥
अग्निंनरोदीधितिभिररण्योर्हस्तच्युतीजनयंतप्रशस्तं । दूरेदृशंगृहपतिमथर्युं । दीधितयोंऽगुलयोभवंतिधीयंतेकर्मस्वर
णीप्रत्यृतएनेअग्निःसमरणाज्जायतइतिवाहस्तच्युतीहस्तप्रच्युत्याजनयंतप्रशस्तंदूरेदर्शनंगृहपतिमतनवंतं ॥ १० ॥
एकयाप्रतिधापिवत्साकंसरांसित्रिंशतं । इंद्रःसोमस्यकाणुका । एकेनप्रतिधानेनापिवत्साकंसहेत्यर्थइंद्रःसोमस्यकाणु
काकांतकानीतिवाक्रांतकानीतिवाकृतकानीतिवेंद्रःसोमस्यकांतइतिवाकणेघातइतिवाकणेहतःकांतिहतस्तत्रैतद्याज्ञि
कावेदयंतेत्रिंशदुक्थपात्राणिमाध्यंदिनेसवनएकदेवतानितान्येतस्मिन्कालएकेनप्रतिधानेनपिबंतितान्यत्रसरांस्यु
च्यंतेत्रिंशदपरपक्षस्याहोरात्रास्त्रिंशत्पूर्वपक्षस्येतिनैरुक्तास्तद्याएताश्चांद्रमस्यआगामिन्यआपोभवंतिरश्मयस्ताअपरप
क्षेपिबंतितथापिनिगमोभवतियमक्षितमक्षितयःपिबंतीतितंपूर्वपक्षआप्याययंतितथापिनिगमोभवतियथादेवाअंशु
माप्याययंतीत्यध्रिगुर्मंत्रोभवतिगव्यधिकृतत्वादपिवाप्रशासनमेवाभिप्रेतंस्यात्तच्छब्दवत्त्वादध्रिगोशमीध्वंसुशमिश
मीध्वंशमीध्वमध्रिगवित्यग्निरप्यध्रिगुरुच्यते । तुभ्यंश्चोतंत्यध्रिगोशचीवोंऽधृतगमनकर्मवन्निंद्रोप्यध्रिगुरुच्यते ।
अध्रिगवओहमिंद्रायेत्यपिनिगमोभवत्यांगूषःस्तोमआघोषः । एनांगूषेणवयमिंद्रवंतः । अनेनस्तोमेनवयमिंद्रवंतः
॥ ११ ॥ आपांतमन्युस्तृपलप्रभर्माधुनिःशिमींवाञ्छरुमाँऋजीषी । सोमोविश्वान्यतसावनानिनावागिंद्रंप्रतिमाना

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निदेभुः । आपातितमन्युस्तृप्रप्रहारीक्षिप्रप्रहारीसृप्रप्रहारीसोमोवेंद्रोवाधुनिर्धूनोतेःशिमीतिकर्मनामशमयतेर्वाशक्नोते
र्वेजींषीसोमोयत्सोमस्यपूयमानस्यातिरिच्यतेतद्दजीषमपार्जितंभवतितेनजींषीसोमोथाप्यैंद्रोनिगमोभवत्यृजीषीवज्री
तिहर्योरस्यसभागोधानाश्चेतिधानाभ्राष्ट्रेहिताभवंतिफलेहिताभवंतीतिवाबध्धांतेहरीधानाउपऋजीषंजिघ्रतामित्य
पिनिगमोभवत्यादिनाभ्यासेनोपहितेनोपधामादत्तेबभस्तिरत्तिकर्मासोमःसर्वाण्यतसानिवनानिनार्वागिंद्रंप्रतिमाना
निदभ्नुवंतियैरेनंप्रतिमिमतेनैनंतानिदभ्नुवंत्यर्वागेवैनमप्राप्यविनश्यंतीतींद्रप्रधानेत्येकेनैघंटुकंसोमकर्मोभयप्रधानेत्य
परंश्मशाशुअश्नुतइतिवाश्माश्नुतइतिवा । अवश्मशारुधद्वाः । अवारुधच्छ्मशावारिति ॥ १२ ॥ उर्वश्यप्सराउर्व
भ्यश्नुतऊरुभ्यामश्नुतउरुर्वावशोऽस्याअप्सराअप्सारिण्यपिवाप्सइतिरूपनामाप्सातेरप्सानीयंभवत्यादर्शनीयंव्याप
नीयंवास्पष्टंदर्शनायेतिशाकपूणिर्यदप्सइत्यभक्षस्याप्सोनामेतिव्यापिनस्तद्राभवतिरूपवतीतदनयात्तमितिवातदस्यै
दत्तमितिवातस्यादर्शनान्मित्रावरुणयोरेतश्चस्कंदतदभिवादिन्येषगर्भवति ॥ १३ ॥ उतासिमैत्रावरुणोवसिष्ठोर्वश्या
ब्रह्मन्मनसोऽधिजातः । द्रप्संस्कन्नंब्रह्मणादैव्येनविश्वेदेवाःपुष्करेत्वाददंत । अप्यसिमैत्रावरुणोवसिष्ठोर्वश्याब्रह्म
न्मनसोऽधिजातोद्रप्संस्कन्नंब्रह्मणादैव्येनद्रप्सःसंभृतप्सानीयोभवतिसर्वेदेवाःपुष्करेत्वाधारयंतपुष्करमंतरिक्षंपो
षतिभूतान्युदकंपुष्करंपूजाकरंपूजयितव्यंवेदमपीतरत्पुष्करमेतस्मादेवपुष्करंवपुष्करंवापुष्पंपुष्पतेर्वयुनंवेतेःकांतिर्वा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रज्ञावा ॥ १४ ॥ सइत्तमोऽवयुनंततन्वत्सूर्येणवयुनवच्चकार । सतमोऽप्रज्ञानंततन्वत्सतंसूर्येणप्रज्ञानवच्चकारवाज
पस्त्यंवाजपतनं । सनेमवाजपस्त्यमित्यपिनिगमोभवतिवाजगन्ध्यंगध्यत्युत्तरपदं । अश्यामवाजगंध्यमित्यपिनिग
मोभवतिगध्यंगृह्णातेः । ऋज्रावाजंनगध्यंयुयूषन्नित्यपिनिगमोभवतिगध्यतिर्मिश्रीभावकर्मा । आगधितापरिगधि
तेत्यपिनिगमोभवतिकौरयाणःकृतयानः । पाकस्थामाकौरयाणइत्यपिनिगमोभवतितौरयाणस्तूर्णयानः । सतौ
रयाणउपयाहियज्ञं । मरुद्भिरिंद्रसखिभिःसजोषाइत्यपिनिगमोभवत्यहयाणोहीतयानः । अनुष्ठुयाकृणुह्यहयाणेत्य
पिनिगमोभवतिहरयाणोहरमाणयानः । रजतंहरयाणइत्यपिनिगमोभवति । यआरितःकर्मणिकर्मणिस्थिरः ।
प्रत्यृतःस्तोमान्व्रंदीव्रंदतेर्मृदूभावकर्मणः ॥ १५ ॥ नियद्वृणक्षिश्वसनस्यमूर्धनिशुष्णस्यचिद्वृंदिनोरोरुवद्वना । निवृ
णक्षियच्छ्वसनस्यमूर्धनिशब्दकारिणःशुष्णस्यादित्यस्यचशोषयितूरोरूयमाणोवनानीतिवावधेनेतिवा । अत्रदंतवीळि
तेत्यपिनिगमोभवतिवीळयतिश्चव्रीडयतिश्चसंस्तंभकर्मणौपूर्वेणसंप्रयुज्येतेनिष्षपीस्त्रीकामोभवतिविनिर्गतपसाःपसः
सपतेःस्पृशतिकर्मणः । मानोमघेवनिष्षपीपरादाः । सयथाधनानिविनाशयतिमानस्त्वंतथापरादास्तूर्णाशमुदकंभ
वतितूर्णमश्नुते । तूर्णाशंनगिरेरधीत्यपिनिगमोभवतिक्षुंपमहिच्छत्रकंभवतियत्क्षुभ्यते ॥ १६ ॥ कदामर्तमराधसंप
दाक्षुंपमिवस्फुरत् । कदानःशुश्रवद्गिरइंद्रोअंग । कदामर्तमनाराधयंतंपादेनक्षुंपमिवावस्फुरिष्यतिकदानःश्रोष्य

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तिचगिरइंद्रोअंगांतेतिक्षिप्रनामांचितमेवांकितंभवतिनिचुंपुणःसोमोनिचांतपृणोनिचमनेनप्रीणाति ॥ १७ ॥ पत्नी
वंतःसुताइमउशंतोयंतिवीतये । अपांजग्मिर्निचुंपुणः । पत्नीवंतःसुताइमेऽद्भिःसोमाःकामयमानायंतिवीतयेपाना
यापांगंतानिचुंपुणःसमुद्रोऽपिनिचुंपुणउच्यतेनिचमनेनपूर्यतेऽवभृथोऽपिनिचुंपुणउच्यतेनीचैरस्मिन्क्वणंतिनीचैर्दध
तीतिवा । अवभृथनिचुंपुणइत्यपिनिगमोभवतिनिचुंपुणनिचुंकुणेतिचपदिर्गतुर्भवतियत्प्रद्यते ॥ १८ ॥ सुगुरसत्सुहि
रण्यःस्वश्वोबृहदस्मैवयइंद्रोदधाति । यस्त्वायंतंवसुनाप्रातरित्वोमुक्षीजयेवपदिमुत्सिनाति । सुगुर्भवतिसुहिरण्यः
स्वश्वोमहच्चास्मैवयइंद्रोदधातियस्त्वायंतमन्नेनप्रातरागामिन्नतिथे । मुक्षीजयेवपदिमुत्सिनाति । कुमारोमुक्षीजामो
चनाच्चसयनाच्चततनाच्चपादुःपद्यतेः । आविःस्वःकृणुतेगूहतेबुसंसपादुरस्यनिर्णिजोनमुच्यते । आविःकुरुतेभास
मादित्योगूहतेबुसंबुसमित्युदकनामब्रवीतेःशब्दकर्मणोभ्रंशतेर्वायद्वर्षन्पातयत्युदकैरश्मिभिस्तत्प्रत्यादत्ते ॥ १९ ॥
वृकश्चंद्रमाभवतिविवृतज्योतिष्कोवाविकृतज्योतिष्कोवाविक्रांतज्योतिष्कोवा ॥ २० ॥ अरुणोमासकृद्वृकःपथायंतं
ददर्शहि । उज्जिहीतेनिचाय्यातष्टेवपृष्ट्यामयीवित्तंमेअस्यरोदसी । अरुणआरोचनोमासकृन्मासानांचार्धमासानां
चकर्ताभवतिचंद्रमावृकःपथायंतंददर्शनक्षत्रगणमभिजिहीतेनिचाय्ययेनयेनयोक्ष्यमाणोभवतिचंद्रमास्तक्ष्णुवन्निवपृ
ष्टरोगीजानीतंमेऽस्यद्यावापृथिव्यावित्यादित्योऽपिवृकउच्यतेयदावृंक्ते । अजोहवीदश्विनावतिकावामास्नोयत्सीम

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मुंचतंवृकस्य । आह्वयदुषाअश्विनावादित्येनाभिग्रस्तांतामश्विनौप्रमुमुचतुरित्याख्यानंश्वापिवृकउच्यतेविकर्तनात् ।
वृकश्चिदस्यवारणउरामथिः । उरणमथिः । उरणऊर्णावान्भवत्यूर्णापुनर्वृणोतेरूर्णोतेर्वावृद्धवाशिन्यपिवृक्युच्यते
शतंमेषान्वृक्येचक्षदानमृज्राश्वंतंपितांधंचकारेत्यपिनिगमोभवतिजोषवाकमित्यविज्ञातनामधेयंजोषयितव्यंभवति
॥ २१ ॥ यइंद्राग्नीसुतेषुवांस्तवत्तेष्वृतावृधा । जोषवाकंवदतःपज्रहोषिणानदेवाभसथश्चन । यइंद्राग्नीसुतेषुवांसोमे
षुस्तौतितस्याश्नीथोऽथयोऽयंजोषवाकंवदतिविजंजपःप्रार्जितहोषिणौनदेवौतस्याश्नीथःकृत्तिःकृंततेर्यशोवान्नंवा । म
हीवकृत्तिःशरणातइंद्र । सुमहत्तइन्द्रशरणमंतरिक्षेकृत्तिरिवेतीयमपीतराकृत्तिरेतस्मादेवसूत्रमय्युपमार्थेवा । कृत्तिं
वसानआचरपिनाकंबिभ्रदागहीत्यपिनिगमोभवतिश्वघ्नीकितवोभवतिस्वंहंतिस्वंपुनराश्रितंभवति । कृतंनश्वघ्नीवि
चिनोतिदेवने । कृतमिवश्वघ्नीविचिनोतिदेवनेकितवःकितवास्तीतिशब्दानुकृतिःकृतवान्वाशीर्नामकःसममितिपरि
ग्रहार्थीयंसर्वनामानुदात्तं ॥ २२ ॥ मानःसमस्यदूढ्यःपरिद्वेषसोअंहतिः । ऊर्मिर्ननावमावधीत् । मानःसर्वस्यदुर्धि
यःपापधियःसर्वतोद्वेषसोंऽहतिरूर्मिरिवनावमावधीदूर्मिरूर्णोतेर्नौःप्रणोत्तव्याभवतिनमतेर्वातत्कथमनुदात्तप्रकृति
नामस्यादृष्टव्ययंतुभवत्युतोसमस्मिन्नाशिशीहिनोवसोइतिसप्तम्यांशिशीतिर्दानकर्मा । उरुष्याणोअघायतःसमस्मा
दितिपंचम्यामुरुष्यतीरक्षाकर्मायापिप्रथमाबहुवचनेनभंतामन्यकेसमे ॥ २३ ॥ हविषाजारोअपांपिपर्तिपपुरिर्नरा ।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पिताकुटस्यचर्षणिः । हविषापांजरयितापिपर्तिपपुरिरितिपृणातिनिगमौवाप्रीणातिनिगमौवापिताकृतस्यकर्मणश्चा
यितादित्यःशंबइतिवज्रनामशमयतेर्वाशातयतेर्वा । उग्रोयःशंबःपुरुहूततेनेत्यपिनिगमोभवतिकेपयःकपूयाभवंतिकपू
यमितिपुनातिकर्मकुत्सितंदुष्पूयंभवति ॥ २४ ॥ पृथक्प्रायन्प्रथमादेवहूतयोऽकृण्वतश्रवस्यानिदुष्टरा । नयेशेकुर्यज्ञि
यांनावमारुहमीमैवतेन्यविशंतकेपयः । पृथक्प्रायन्पृथक्प्रथतैःप्रथमादेवहूतयोयेदेवानाह्वयंताकुर्वतःश्रवणीयानिय
शांसिदुरनुकराण्यन्यैर्येऽशक्नुवन्यज्ञियांनावमारोढुमथयेनाशक्नुवन्यज्ञियांनावमारोढुमीमैवतेन्यविशंतेहैवतेन्यविशं
तक्रुणेहैवतेन्यविशंतास्मिन्नेवलोकइतिवेमइतिबाहुनामसमीरिततरोभवति । एताविश्वासवनातूतुमाकृषेस्वयंसूनोस
हसोयानिदधिषे । एतानिसर्वाणिस्थानानितूर्णमुपाकुरुषेस्वयंबलस्यपुत्रयानिधत्स्वासत्रमंहसस्त्राणंधनुर्वाकवचंवाक
वचंकुअंचितंभवतिकांचितंभवतिकायेंऽचितंभवतीतिवा ॥ २५ ॥ प्रीणीताश्वान्हितंजयाथस्वस्तिवाहरथमित्कृणु
ध्वं । द्रोणाहावमवतमश्मचक्रमंसत्रकोशंसिंचतानृपाणं । प्रीणीताश्वान्त्सुहितंजयथजयनंवोहितमस्तुस्वस्तिवाहनंर
थंकुरुध्वंद्रोणाहावंद्रोणंद्रुममयंभवत्याहावआह्वानादावहआवहनादवतोऽवातितोमहान्भवत्यश्मचक्रमशनचक्रमस
नचक्रमितिवासत्रकोशमंसत्राणिवःकोशस्थामीयानिसंतुकोशःकुष्णातेर्विकुषितोभवत्ययमपीतरःकोशएतस्मादेवसंच
यआचितमात्रोमहान्भवतिसिंचतनृपाणंनरपाणंकूपकर्मणासंग्राममुपमिमीतेकाकुदंताल्वित्याचक्षतेजिह्वाकोकुवासा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्मिन्धीयतेजिह्वाकोकुवाकोकूयमानावर्णान्नुदतीतिवाकोकूयतेर्वास्याच्छब्दकर्मणोजिह्वाजोहुवातालुतरतेस्तीर्णतममं
गलततेर्वास्याद्विपरीताद्यथातलल्लतेत्यविपर्ययः ॥ २६ ॥ सुदेवोअसिवरुणयस्यतेसप्तसिन्धवः । अनुक्षरंतिकाकुदं
सूर्म्यंसुषिरामिव । सुदेवस्त्वंकल्याणदेवःकमनीयदेवोवाभवसिवरुणयस्यतेसप्तसिंधवःसिंधुःस्रवणाद्यस्यतेसप्तस्रोतां
सितानितेकाकुदमनुक्षरंतिसूर्मिकल्याणोर्मिस्रोतःसुषिरमनुयथाबीरिटंतैटीकिरंतरिक्षमेवमाहपूर्ववयतेरुत्तरमिरतेर्व
यांसीरंत्यस्मिन्भांसिवातदेतस्यामृच्युदाहरंत्यपिनिगमोभवति ॥ २७ ॥ प्रवावृजेसुप्रयाबर्हिरेषामाविश्पतीवबीरिं
टइयाते । विशामक्तोरुषसःपूर्वहूतौवायुःपूषास्वस्तयेनियुत्वान् । प्रवृज्यतेसुप्रायणंबर्हिरेषामेयातेसर्वस्यपातारौवा
पालयितारौवाबीरिटमंतरिक्षंभियोवाभासोवाततिरपिवोपमार्थेस्यात्सर्वपतीइवराजानौबीरिटेगणेमनुष्याणांरात्र्या
विवासेपूर्वस्यामभिहूतौवायुश्चनियुत्वान्पूषाचस्वस्त्ययनायनियुत्वान्नियुतोऽस्याश्वानियुतोनियमनाद्वानियोजनाद्वा
ऽच्छाभेरासुमितिशाकपूणिःपरींसीमितिव्याख्यातएनमेनामस्याअस्येत्येतेनव्याख्यातंसृणिरंकुशोभवतिसरणादंकु
शोंऽचतेराकुचितोभवतीतिवानेदीयइत्सृण्यःपक्वमेयादित्यपिनिगमोभवत्यंतिकतममंकुशादायात्पक्वमौषधमागच्छ
त्वित्यागच्छत्विति ॥ २८ ॥ (सस्निमसश्चंतीनयस्यवराहोगायंतित्वापवित्रंपुरुत्वाकिमित्तेप्रतत्तेंऽग्निंनरएकया

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पांतमन्युरुर्वश्यप्सराउतासिंसइन्नियत्कदामर्तपत्नीवंतःसुगुरसद्वृकश्चंद्रमांअरुणोमायइंद्राग्नींमानःसमस्यहविषाजारः
पृथक्प्रायन्प्रीणीताश्वान्सुदेवःप्रवावृजेऽष्टाविंशतिः) ॥ इतिनिरुक्तेपूर्वषट्केपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥

ॐ ॥ त्वमग्नेद्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि । त्वंवनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वंनृणान्नृपतेजायसेशुचिः ।
त्वमग्नेद्युभिरहोभिस्त्वमाशुशुक्षणिराशुइतिचशुइतिचक्षिप्रनामनीभवतःक्षणिरुत्तरःक्षणोतेराशुशुचाक्षणोतीतिवासनोतीतिवाशुक्शोचतेःपंचम्यर्थेवाप्रथमातथाहिवाक्यसंयोगआइत्याकारउपसर्गःपुरस्ताच्चिकीर्षितजउत्तरआशुशोचयिषुरितिशुचिःशोचतेर्ज्वलतिकर्मणोऽयमपीतरःशुचिरेतस्मादेवनिष्षिक्तमस्मात्पापकमितिनैरुक्ताः । इंद्रआशाभ्यस्परिसर्वाभ्योअभयंकरत् । आशादिशोभवंत्यासदनादाशाउपदिशोभवंत्यभ्यशनात्काशिर्मुष्टिःप्रकाशनान्मुष्टिर्मोचनाद्वामोषणाद्वामोहनाद्वा । इमेचिदिंद्ररोदसीअपारेयत्संगृभ्णामघवन्काशिरित्ते । इमेचिदिंद्ररोदसीरोधसीद्यावापृथिव्यौविरोधनाद्रोधःकूलंनिरुणद्धिस्रोतःकूलंरुजतोर्विपरीताल्लोष्टोऽविपर्ययेणापारेदूरपारेयत्संगृभ्णासिमघवन्काशिस्तेमहान् । अहस्तमिंद्रसंपिणक्कुणारुं । अहस्तमिंद्रकृत्वासंपिंढिंपरिक्कणनंमेघं ॥ १ ॥ अलातृणोवलइंद्रव्रजोगोःपुराहंतोर्भयमानोव्यार । सुगान्पथोअकृणोन्निरजेगाःप्रावन्वाणीःपुरुहूतंधमंतीः । अलातृणोऽलमातर्दनोमेघोवलोवृणोतेर्व्रजोव्रजत्यंतरिक्षेगोरेतस्यामाध्यमिकायावाचःपुराहननाद्भयमानोव्यार । सुगान्पथोअकृणोन्निरजे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गाः । सुगमनान्पथोऽकरोन्निर्गमनायगवां । प्रावन्वाणीःपुरुहूतंधमंतीः । आपोवावहनाद्वाचोवावदनाद्बहुभिराहूत
मुदकंभवतिधमतिर्गतिकर्मा ॥ २ ॥ उद्बृहरक्षःसहमूलमिंद्रवृश्चामध्यंप्रत्यग्रंशृणीहि । आकीर्वतःसल्लूकंचकर्थब्रह्मद्वि
षेतपुषिंहेतिमस्य । उद्बररक्षःसहमूलमिंद्रमूलंमोचनाद्वामोषणाद्वामोहनाद्वावृश्चमध्यंप्रतिशृणीह्यग्रंमग्रमागतंभवत्या
कियतोदेशात्सल्लूकंसल्लुब्धंभवतिपापकमितिनैरुक्ताःसररूकंवास्यात्सर्तेरभ्यस्तात्तपुषिस्तपतेर्हेतिर्हंतेः । त्यंचिदित्था
कत्पयंशयानं । सुखपयसंसुखमस्यपयः । विस्रुहआपोभवंतिविस्रवणात् । वयाइवरुरुहुःसप्तविस्रुहइत्यपिनिगमो
भवतिवीरुधओषधयोभवंतिविरोहणात् । वीरुधःपारयिष्णवइत्यपिनिगमोभवतिनक्षद्दाभमश्नुवानदार्भमभ्यशने
नदभ्नोतीति । नक्षद्दाभंततुरिंपर्वतेष्ठामित्यपिनिगमोभवत्यस्कृधोयुरकृध्वायुःकृध्वितिह्रस्वनामनिकृत्तंभवति । यो
अस्कृधोयुरजरःस्वर्वानित्यपिनिगमोभवतिनिशृंभानिश्रथ्यहारिणः ॥ ३ ॥ आजासःपूषणंरथेनिशृंभास्तेजनश्रियं ।
देवंवहंतुबिभ्रतः । आवहंत्वजाःपूषणंरथेनिःश्रथ्याहारिणस्तेजनश्रियंजातश्रियंबृबदुक्थोमहदुक्थोवक्तव्यमस्माउक्थ
मितिबृबदुक्थोवा । बृबदुक्थंहवामहइत्यपिनिगमोभवत्यृदूदरःसोमोमृदूदरोमृदुरुदरेष्वितिवा । ऋदूदरेणसख्या
सचेयेत्यपिनिगमोभवत्यृदूपेइत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः पुलुकामःपुरुकामः । पुलुकामोहिमर्त्यइत्यपिनिगमोभवत्यसि
न्वतीअसंखादंत्यौ । असिन्वतीबप्सतीभूर्यत्तइत्यपिनिगमोभवतिकपनाःकंपनाःक्रिमयोभवंति । मोषथावृक्षंकपने

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ववेधसइत्यपिनिगमोभवतिभाऋजीकःप्रसिद्धभाः । धूमकेतुःसमिधाभाऋजीकइत्यपिनिगमोभवतिरुजानानद्योभवं
तिरुंजंतिकूलानि । संरुजानाःपिपिषइंद्रशत्रुरित्यपिनिगमोभवतिजूर्णिर्जवतेर्वाद्रवतेर्वादूनोतेर्वा । क्षिप्ताजूर्णिर्नव
क्षतीत्यपिनिगमोभवति । परिघ्रंसमोमनावांवयोऽगात् । पर्यगाद्वांघ्रंसमहरवनायान्नं ॥ ४ ॥ उपलप्रक्षिण्युपले
षुप्रक्षिणात्युपलप्रक्षेपिणीवेंद्रऋषीन्पप्रच्छदुर्भिक्षेकेनजीवतीतितेषामेकःप्रत्युवाचशकटःशाकिनीगावोजालमस्यंदनंव
नमुदधिःपर्वतोराजादुर्भिक्षेनववृत्तयइतिसानिगदव्याख्याता ॥ ५ ॥ कारुरहंततोभिषगुपलप्रक्षिणीनना । नाना
धियोवसूयवोऽनुगाइवतस्थिमेंद्रायेंदोपरिस्रव । कारुरहमस्मिकर्तास्तोमानांततोभिषक्तइतिसंताननामपितुर्वापु
त्रस्यवोपलप्रक्षिणीसक्तुकारिकाननानमतेर्मातावादुहितावानानाधियोनानाकर्माणोवसूयवोवसुकामाअन्वास्थिता
स्मोगावइवलोकमिंद्रायेंदोपरिस्रवेत्यध्येषणा । आसीनऊर्ध्वामुपसिक्षिणात्युपस्थेप्रकलविद्वणिग्भवतिकलाश्चवे
दप्रकलाश्च । दुर्मित्रासःप्रकलविन्मिमानाइत्यपिनिगमोभवत्यभ्यर्धयज्वाभ्यर्धयन्यजति । सिषक्तिपूषाअभ्यर्धयज्वे
त्यपिनिगमोभवतीक्षईशिषे । ईक्षेहिवस्वउभयस्यराजन्नित्यपिनिगमोभवतिक्षोणस्यक्षयणस्य । महःक्षोणस्याश्वि
नाकण्वायेत्यपिनिगमोभवति ॥ ६ ॥ अस्मेतेबन्धुः । वयमित्यर्थः । अस्मेयातंनासत्यासजोषाः । अस्मानित्यर्थः ।
अस्मेसमानेभिर्वृषभपौंस्येभिः । अस्माभिरित्यर्थः । अस्मेप्रयंधिमघवन्नृजीषिन् । अस्मभ्यमित्यर्थः । अस्मेआराच्चि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्वेषःसनुतर्युयोतु । अस्मदित्यर्थः । ऊर्वइवपप्रथेकामोअस्मे । अस्माकमित्यर्थः । अस्मेधत्तवसवोवसूनि । अस्मास्वि
त्यर्थः । पाथोंऽतरिक्षंपथाव्याख्यातं । श्येनोनदीयन्नन्वेतिपाथइत्यपिनिगमोभवत्युदकमपिपाथउच्यतेपानात् ।
आचष्टआसांपाथोनदीनामित्यपिनिगमोभवत्यन्नमपिपाथउच्यतेपानादेव । देवानांपाथउपवक्षिविद्वानित्यपिनिग
मोभवतिसवीमनिप्रसवे । देवस्यवयंसवितुःसवीमनीत्यपिनिगमोभवतिसप्रथाःसर्वतःपृथुः । त्वमग्नेसप्रथाअसीत्य
पिनिगमोभवतिविदथानिवेदनानि । विदथानिप्रचोदयन्नित्यपिनिगमोभवति ॥ ७ ॥ श्रायंतइवसूर्यंविश्वेदिंद्रस्यभ
क्षत । वसूनिजातेजनमानओजसाप्रतिभागंनदीधिम । समाश्रिताःसूर्यमुपतिष्ठंतेऽपिवोपमार्थेस्यात्सूर्यमिवेंद्रमुपति
ष्ठंतइतिसर्वाणींद्रस्यधनानिविभक्ष्यमाणाःसयथाधनानिविभजतिजातेचजनिष्यमाणेचतंवयंभागमनुध्यायामौजसा
बलेनौजओजतेर्वोजतेर्वाशीराःश्रयणाद्वाश्रपणाद्वाथेयमितराशीराशास्तेः । इंद्रायगावआशिरमित्यपिनिगमोभवति
सामेसत्याशीर्देवेष्वितिच । यदातेमर्तोअनुभोगमानळादिद्भ्रसिष्ठओषधीरजीगः । यदातेमर्तोभोगमन्वापदथग्रसि
तृतमओषधीरगारीर्जिगर्तिर्गिरतिकर्मावागृणातिकर्मावागृह्णातिकर्मावा । मूराअमूरनवयंचिकित्वोमहित्वमग्नेत्वमं
गवित्से । मूढावयंस्मोऽमूढस्त्वमसिनवयंविद्मोमहत्त्वमग्नेत्वंतुवेत्थशशमानःशंसमानः । योवांयज्ञैःशशमानोहदा
शतीत्यपिनिगमोभवति । देवोदेवाच्याकृपा । देवोदेवान्प्रत्यक्तयाकृपाकृक्कृपतेर्वाकल्पतेर्वा ॥ ८ ॥ अश्रवंहिभूरि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दावत्तरावांविजामातुरुतवाघास्यालात् । अथासोमस्यप्रयतीयुवभ्यामिंद्राग्नीस्तोमंजनयामिनव्यं । अश्रौषंहिबहुदा
तृतरौवांविजामातुरसुसमाप्तांज्जामातुर्विजामातेतिशश्वद्दाक्षिणाजाःक्रीतापतिमाचक्षतेऽसुसमाप्तइववरोऽभिप्रेतो
जामाताजाअपत्यंतन्निर्मातोतवाघास्यालादपिचस्यालात्स्यालआसन्नःसंयोगेनेतिनैदानाःस्याल्लाजानावपतीतिवाला
जालाजतेःस्यंशूर्पस्यतेःशूर्पमशनपवनंशृणातेर्वाऽथसोमस्यप्रदानेनयुवाभ्यामिंद्राग्नीस्तोमंजनयामिनव्यं । नवतरमोमा
सइत्युपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः ॥ ९ ॥ सोमानंस्वरणंकृणुहिब्रह्मणस्पते । कक्षीवंतंयऔशिजः । सोमानंसोतारंप्रका
शनवन्तंकुरुब्रह्मणस्पतेकक्षीवंतमिवयऔशिजःकक्षीवान्कक्ष्यावानौशिजउशिजःपुत्रउशिग्वष्टेःकान्तिकर्मणोऽपित्व
यंमनुष्यकक्षएवाभिप्रेतःस्यात्तंसोमानंसोतारंमाप्रकाशनवन्तंकुरुब्रह्मणस्पते ॥ १० ॥ इन्द्रासोमासमघशंसमभ्यं१
घंतपुर्ययस्तुचरुरग्निवाँइव । ब्रह्मद्विषेक्रव्यादेघोरचक्षसेद्वेषोधत्तमनवायंकिमीदिने । इन्द्रासोमावघस्यशंसितारमघं
हन्तेर्निर्हसितोपसर्गआहन्तीतितपुस्तपतेश्चरुर्मृच्चयोभवतिचरतेर्वासमुच्चरन्त्यस्मादापोब्रह्मद्विषेब्राह्मणद्वेष्ट्रेक्रव्यादेक्र
व्यमदतेघोरचक्षसेघोरख्यानायक्रव्यंविकृत्ताज्जायतइतिनैरुक्ताद्वेषोधत्तमनवायमनवयवंयदन्येनव्यवेयुरद्वेषसइति
वाकिमीदिनेकिमिदानीमितिचरतेकिमिदंकिमिदमितिवापिशुनायचरतेपिशुनःपिंशतेर्विपिंशतीति ॥ ११ ॥ कृणु
ष्वपाजःप्रसितिंनपृथ्वींयाहिराजेवामवाँइभेन । तृष्वीमनुप्रसितिंद्रूणानोऽस्तासिविध्यरक्षसस्तपिष्ठैः । कुरुष्वपाजः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पाजःपालनात्प्रसितिमिवपृथ्वींप्रसितिःप्रसयनात्तंतुर्वाजालंवायाहिराजेवामात्यवानभ्यमनवान्त्स्ववान्वेराभृतागणे
नगतभयेनहस्तिनेतिवातृष्व्यानुप्रसित्याद्रूणानस्तृष्वीतिक्षिप्रनामतरतेर्वात्वरतेर्वासितासिविध्यरक्षसस्तपिष्ठैस्तप्ततमै
स्तृप्ततमैःप्रपिष्टतमैरितिवा । यस्तेगर्भममीवादुर्णामायोनिमाशये । अमीवाभ्यमनेनव्याख्यातोदुर्णामाक्रिमिर्भव
तिपापनामाक्रिमिःक्रव्येमेद्यतिक्रमतेर्वास्यात्सरणकर्मणःक्रामतेर्वा । अतिक्रामन्तोदुरितानिविश्वा । अतिक्रममा
णादुर्गतिगमनानिसर्वाण्यप्वायदेनयाविद्धोऽपवीयतेव्याधिर्वाभयंवा । अप्वेपरेहीत्यपिनिगमोभवत्यमतिरमामयी
मतिरात्ममयी । ऊर्ध्वायस्यामतिर्भाअदिद्युतत्सवीमनीत्यपिनिगमोभवतिश्रुष्टीतिक्षिप्रनामाशुअष्टीति ॥ १२ ॥ ताँ
अध्वरउशतोयक्ष्यग्नेश्रुष्टीभगंनासत्यापुरंधिं । तानध्वरेयज्ञउशतःकामयमानान्यजाग्नेश्रुष्टीभगंनासत्यौचाश्विनौस
त्यावेवनासत्यावित्यौर्णवाभःसत्यस्यप्रणेतारावित्याग्रायणोनासिकाप्रभवौबभूवतुरितिवापुरन्धिर्बहुधीस्तत्कःपुरन्धि
र्भगःपुरस्तात्तस्यान्वादेशइत्येकमिन्द्रइत्यपरंसबहुकर्मतमःपुरांचदारयितृतमोवरुणइत्यपरंतंप्रज्ञयास्तौति । इमामूनु
कवितमस्यमायामित्यपिनिगमोभवतिरुशदितिवर्णनामरोचतेर्ज्वलतिकर्मणः। समिद्धस्यरुशददर्शिपाजइत्यपिनिगमो
भवति ॥ १३ ॥ अस्तिहिवःसजात्यंरिशादसोदेवासोऽअस्त्याप्यं । अस्तिहिवःसमानजातितारेशयदारिणोदेवा
अस्त्याप्यमाप्यमाप्नोतेःसुदत्रःकल्याणदानः । त्वष्टासुदत्रोविदधातुरायइत्यपिनिगमोभवतिसुविदत्रःकल्याणवि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्यः । आग्नेयाहिसुविदत्रेभिरर्वाङित्यपिनिगमोभवत्यानुषगितिनामानुपूर्वस्यानुषक्तंभवति । स्तृणन्तिबर्हिरा
नुषगित्यपिनिगमोभवतितुर्वणिस्तूर्णवनिः । सतुर्वणिर्महाँअरेणुपौंस्यइत्यपिनिगमोभवतिगिर्वणादेवोभवतिगीर्भि
रेनंवनयन्ति । जुष्टंगिर्वणसेबृहदित्यपिनिगमोभवति ॥ १४ ॥ असूर्तेसूर्तेरजसिनिषत्तेयेभूतानिसमकृण्वन्निमानि ।
असुसमीरिताःसुसमीरितेवातसमीरितामाध्यमकादेवगणायेरसेनपृथिवींतर्पयंतोभूतानिचकुर्वन्तितआयजंतेत्यति
क्रांतंप्रतिवचनं । अम्यक्सातइन्द्रक्रुष्टिः । अमाक्तेतिवाभ्यक्तेतिवा । यादृश्मिन्धायितमपस्ययाविदत् ।
यादृशेऽधायितमपस्ययाविदत् । उस्रःपितेवजारयायियज्ञैः । उस्रइवगोपिताजायियज्ञैः ॥ १५ ॥ प्रवो
ऽच्छाजुजुषाणासोअस्थुरभूतविश्वेअग्रियोतवाजाः । प्रास्थुर्वोजोषयमाणाअभवतसर्वेऽग्रगमनेनेतिवाग्रगरणेने
तिवाग्रसंपादिनइतिवापिवाग्रमित्येतदनर्थकमुपबंधमाददीत । अद्धीदिंद्रप्रस्थितेमाहवींषिचनोदधिष्वपचतोत
सोमं । अद्धीन्द्रप्रस्थितानीमानिहवींषिचनोदधिष्वचनइत्यन्ननामपचतिर्नामीभूतस्तंमेदस्तःप्रतिपचताग्रभीष्टामि
त्यपिनिगमोभवत्यपिवामेदसश्चपशोश्चसात्वंद्विबचनंस्याद्यत्रह्येकवचनार्थःप्रसिद्धंतद्भवति । पुरोळाअग्नेपचतइ
तियथाशुरुधआपोभवन्तिशुचंसंरुंधंति । ऋतस्यहिशुरुधःसन्तिपूर्वीरित्यपिनिगमोभवत्यमिनोऽमितमात्रोमहान्भ
वत्यभ्यमितोवा । अमिनःसहोभिरित्यपिनिगमोभवतिजज्झतीरापोभवंतिशब्दकारिण्यः । मरुतोजज्झतीरि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वेत्यपिनिगमोभवत्यप्रतिष्कुतोऽप्रतिष्कृतोऽप्रतिस्खलितोवा । अस्मभ्यमप्रतिष्कुतइत्यपिनिगमोभवतिशाशदानः शाशाद्यमानः । प्रस्वांमतिमतिरच्छाशदानइत्यपिनिगमोभवति ॥ १६ ॥ सृप्रःसर्पणादिदमपीतरत्सृप्रमेतस्मादेवसर्पिर्वातैलंवा । सृप्रकरस्नमूतयइत्यपिनिगमोभवतिकरस्नौबाहूकर्मणांप्रस्नातारौसुशिप्रमेतेनव्याख्यातं । वाजेसुशिप्रगोमतीत्यपिनिगमोभवतिशिप्रेहनूनासिकेवाहनुर्हतेर्नासिकानसतेः । विष्यस्वशिप्रेविसृजस्वधेनेइत्यपिनिगमोभवतिधेनादधातेरंसुरमणात् । सचित्रेणचिकितेरंसुभासेत्यपिनिगमोभवतिद्विबर्हाद्वयोःस्थानयोःपरिवृढोमध्यमेचस्थानउत्तमेच । उतद्विबर्हाअमिनःसहोभिरित्यपिनिगमोभवत्यक्रआक्रमणात् । अक्रोनबभ्रिःसामथेमहीनामित्यपिनिगमोभवत्युराणउरुकुर्वाणः । दूतईयसेप्रदिवउराणइत्यपिनिगमोभवतिस्तियाआपोभवन्तिस्त्यायनात् । वृषासिंधूनांवृषभःस्तियानामित्यपिनिगमोभवतिस्तिपाःस्तियापालनंउपस्थितान्पालयतीतिवा । सनःस्तिपाउतभवातनूपाइत्यपिनिगमोभवतिजबारुजवमानरोहिंजरमाणरोहिगरमाणरोहीतिवा । अग्रेरुपआरुपितंजबार्वित्यपिनिगमोभवतिजरूथंगरूथंगृणातेः । जरूथंहन्यक्षिरायेपुरंधिमित्यपिनिगमोभवतिकुलिशइतिवज्रनामकूलशातनोभवति । स्कंधौसीवकुलिशेनाविवृक्णाहिःशयतउपपृक्पृथिव्याः । स्कंधोवृक्षस्यसमास्कन्नोभवत्ययमपीतरस्कन्धएतस्मादेवास्कन्नंकायेऽहिःशयतउपपर्चनःपृथिव्यास्तुंजस्तुंजतेर्दानकर्मणः ॥ १७ ॥ तुंजेतुंजेयउत्तरेस्तोमाइंद्रस्यवज्रिणः । नविन्धे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अस्यसुष्टुतिं । दानेदानेयउत्तरैस्तोमाइंद्रस्यवज्रिणोनास्यतैर्विदाभिसमाप्तिंस्तुतैर्बर्हणापरिबर्हणा । बृहच्छ्रवाअसुरोब
र्हणाकृतइत्यपिनिगमोभवति ॥ १८ ॥ योअस्मैघ्रंसउतवायऊधनिसोमंसुनोतिभवतिद्युमाँअह । अपापशक्रस्ततनुष्टिमूह
तितनूशुंभ्रंमघवायःकवासखः । घ्रंसइत्यहर्नामग्रस्यंतेऽस्मिन्रसागोरूधउद्धततरंभवत्युपोन्नद्धमितिवास्नेहानुप्रदान
सामान्याद्रात्रिरप्यूधउच्यतेसयोऽस्माअहन्यपिवारात्रौसोमंसुनोतिभवत्यहद्योतनवानपोहत्यपोहतिशक्रस्तितनिषुंध
र्मसंतानादपेतमलंकरिष्णुमयज्वानंतनूशुंभ्रंतनूशोभयितारंमघवायःकवासखोयस्यकपूयाःसखायः । न्याविध्यदिली
बिशस्यदृह्वाविशृंगिणंमभिनच्छुष्णमिंद्रः । निरविध्यदिलाबिलशयस्यदृह्वानिव्यभिनच्छृंगिणंशुष्णमिंद्रः ॥ १९ ॥
अस्माइदुप्रभरातूतुजानोवृत्रायवज्रमीशानःकियेधाः । गोर्नपर्वविरदातिरश्चेष्यन्नर्णांस्यपांचरध्यै । अस्मैप्रहरतूर्णत्व
रमाणोवृत्रायवज्रमीशानःकियेधाःकियद्धाइतिवाक्रममाणधाइतिवागोरिवपर्वाणिविरदमेघस्येष्यन्नर्णांस्यपांचरणाय
भृमिर्भ्राम्यतेः । भृमिरस्यृषिकृन्मर्त्यानामित्यपिनिगमोभवतिविष्पितोविप्राप्तः । पारंनोअस्यविष्पितस्यपर्षन्नित्य
पिनिगमोभवति ॥ २० ॥ तन्नस्तुरीपमद्भुतंपुरुवारंपुरुत्मना । त्वष्टापोषायविष्यतुरायेनाभानोअस्मयुः । तन्नस्तू
र्णापिमहत्संभृतमात्मनात्वष्टाधनस्यपोषायविष्यत्वित्यस्मयुरस्मान्कामयमानोरास्पिनोरास्पीरपतेर्वारसतेर्वा । रा
स्पिनस्यायोरित्यपिनिगमोभवत्यृंजतिःप्रसाधनकर्मा । आवक्रंजसऊर्जाव्युष्टिष्वित्यपिनिगमोभवत्यृजुरित्यप्यस्यभ

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वति । ऋजुनीतीनोवरुणइत्यपिनिगमोभवतिप्रतद्वसूप्राप्तवसू । हरीइंद्रप्रतद्वसूअभिस्वरेत्यपिनिगमोभवति ॥ २१ ॥
हिनोतानोअध्वरंदेवयज्याहिनोतब्रह्मसनयेधनानां । ऋतस्ययोगेविष्यध्वमूर्धःश्रुष्टीवरीर्भूतनास्मभ्यमापः । प्रहिणुत
नोऽध्वरंदेवयज्यायैप्रहिणुतब्रह्मधनस्यसननायऋतस्ययोगेयज्ञस्ययोगेयाज्ञेशकटइतिवाशकटंशकृदितंभवतिशनकैस्त
कतीतिवाशब्देनतकतीतिवा । श्रुष्टीवरीर्भूतनास्मभ्यमापः । सुखवत्योभवतास्मभ्यमापः । चोष्कूयमाणइंद्रभूरिवामं ।
ददिंद्रबहुवननीयं । एधमानद्विळुभयस्यराजाचोष्कूयतेविशइंद्रोमनुष्यान् । व्युदस्यत्येधमानानहर्द्वेष्यसुन्वतःसुन्व
तोऽभ्यादधात्युभयस्यराजादिव्यस्यचपार्थिवस्यचचोष्कूयमाणइतिचोष्कूयतेश्चर्करीतवृत्तंसुमत्स्वयमित्यर्थः । उप
प्रागात्सुमन्मेऽधायिमन्म । उपप्रैतुमांस्वयंयन्मेमनोऽध्यायियज्ञेनेत्याश्वमेधिकोमंत्रोदिविष्टिषुदिवएषणेषु । स्थूरंरा
धःशताश्वंकुरुंगस्यदिविष्टिषु । स्थूरःसमाश्रितमात्रोमहान्भवत्यणुरनुस्थवीयांसमुपसर्गोलुप्तनामकरणोयथासंप्रतिकु
रुंगोराजाबभूवकुरुगमनाद्वाकुलगमनाद्वाकुरुःकृंततेःक्रूरमित्यप्यस्यभवतिकुलंकुष्णातेर्विकुषितंभवतिदूतोव्याख्या
तोजिन्वतिःप्रीतिकर्मा । भूमिंपर्जन्याजिन्वन्तिदिवंजिन्वन्त्यग्नयइत्यपिनिगमोभवति ॥ २२ ॥ अमत्रोऽमात्रोमहान्भ
वत्यभ्यमितोवा । महाँअमत्रोवृजनेविरप्शीत्यपिनिगमोभवति । स्तवैवज्यृचीषमः । स्तूयतेवज्यृचासमोऽनर्शरातिमन
श्लीलदानमश्लीलंपापकमश्रिमद्विषमं । अनर्शरातिंवसुदामुपस्तुहीत्यपिनिगमोभवत्यनर्वाप्रत्यृतोऽन्यस्मिन् । अनर्वा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

णंवृषभंमन्द्रजिह्वंबृहस्पतिंवर्धयानव्यमर्कैः । अनर्वमप्रत्यृतमन्यस्मिन्वृषभंमन्द्रजिह्वंमन्दनजिह्वमितिवा बृहस्पतिंवर्धयनव्यमर्कैरर्चनीयैःस्तोमैरसामिसामिप्रतिषिद्धंसामिस्यतेः। असाम्योजोबिभृथासुदानवः । असुसमाप्तंबलं बिभृथकल्याणदानाः ॥२३॥ मात्वासोमस्यगल्दयासदायाचन्नहंगिरा। भूर्णिंमृगंनसवनेषुचुक्रुधंकईशानंनयाचिषत् । माचुक्रुधंत्वासोमस्यगालनेनसदायाचन्नहंगिरागीत्यास्तुत्याभूर्णिमिवमृगंनसवनेषुचुक्रुधंकईशानंनयाचिष्यतइतिंग ल्दाधमनयोभवंतिगलनमासुधीयते । आत्वाविशन्त्विन्दवआगल्दाधमनींनां । नानाविभक्तीत्येतेभवतआगलनाधम नीनामित्यत्रार्थः ॥२४॥ नपापासोमनामहेनारायासोनजल्हवः । नपापामन्यामहेनाधनानज्वलनेनहीनाअस्त्यस्मासु ब्रह्मचर्यमध्ययनंतपोदानकर्मेत्यृषिरवोचद्वकुरोभास्करोभयंकरोभासमानोद्रवतीतिवा ॥ २५ ॥ यवंवृकेणाश्विनावपं तेषंदुहंतामनुषायदस्रा । अभिदस्युंबकुरेणाधमन्तोरुज्योतिश्चक्रथुरार्याय । यवमिववृकेणाश्विनौनिवपंतौवृकोलांगलं भवतिविकर्तनाल्लांगलंलगतेर्लांगूलवद्वालांगूलंलगतेर्लगतेर्लबतेर्वान्नंदुहंतौमनुष्यायदर्शनीयावभिधमंतौदस्युंबकुरेण ज्योतिषावोदकेनवार्यईश्वरःपुत्रोबेकनाटाःखलुकुसीदिनोभवंतिद्विगुणकारिणोवाद्विगुणदायिनोवाद्विगुणंकामयंत इतिवा । इंद्रोविश्वान्बेकनाटाँअहर्दृशउतक्रत्वापणींरभि । इंद्रोयःसर्वान्बेकनाटानहर्दृशःसूर्यदृशोयइमान्यहानिपश्यं तिनपराणीतिवाभिभवतिकर्मणापणींश्चवणिजः ॥ २६ ॥ जीवान्नोअभिधेतनादित्यासःपुराहथात् । कद्धस्थहवन

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रुतः । जीवतोनोऽभिधावतादित्याःपुराहननात्क्रनुस्थह्वानश्रुतइतिमत्स्यानांजालमापन्नानामेतदार्षंवेदयन्तेमत्स्याम
धाउदकेस्यंदंतेमाद्यन्तेऽन्योन्यंभक्षणायेतिवाजालंजलचरंभवतिजलेभवंवाजलेशयंवाहुरोंऽहस्वानंहूरणमित्यप्यस्य
भवति । कृण्वन्नंहूरणादुर्वित्यपिनिगमोभवति । सप्तमर्यादाःकवयस्ततक्षुस्तासामेकामिद्भ्यंहुरोगात् । सप्तैवमर्यादाः
कवयश्चक्रुस्तासामेकामप्यधिगच्छंन्नंहस्वान्भवतिस्तेयमतल्पारोहणंब्रह्महत्यांभ्रूणहत्यांसुरापानंदुष्कृतस्यकर्मणःपुनः
पुनःसेवांपातकेनृतोद्यमितिबतइतिनिपातःखेदानुकंपयोः ॥ २७ ॥ बतोबतासियमनैवतेमनोहृदयंचाविदाम । अन्या
किलत्वांकक्ष्येवयुक्तंपरिष्वजातेलिबुजेववृक्षं । बतोबलादतीतोभवतिदुर्बलोबतासियमनैवतेमनोहृदयंचविजानीमो
ऽन्याकिलत्वांपरिष्वंक्ष्यतेकक्ष्येवयुक्तंलिबुजेववृक्षंलिबुजाव्रततिर्भवतिलीयतेविभजंतीतिव्रततिर्वरणाच्चसयनाच्चतत
नाच्चवाताप्यमुदकंभवतिवातएतदाप्याययति । पुनानोवाताप्यंविश्वश्चंद्रमित्यपिनिगमोभवति । वनेनवायोन्यधा
यिचाकन् । वनइववायोवेःपुत्रश्चायन्नितिवाकामयमानइतिवावेतिचयइतिचचकारशाकल्यउदात्तंत्वेवमाख्यातम
भविष्यदसुसमाप्तश्चार्थोरथर्यतीतिसिद्धस्तत्प्रेप्सूरथंकामयतइतिवा । एषदेवोरथर्यतीत्यपिनिगमोभवति ॥ २८ ॥
धेनुंनइषंपिन्वतमसक्रां । असंक्रमणीं । आधवआधवनात् । मतीनांचसाधनंविप्राणांचाधवमित्यपिनिगमोभवत्यन
वब्रवोऽनवक्षिप्तवचनः । विजेषकृदिंद्रइवानवब्रवइत्यपिनिगमोभवति ॥ २९ ॥ अरायिकाणेविकटेगिरिंगच्छसदा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्वे । शिरिंबिठस्यसत्वभिस्तेभिष्ट्वाचातयामसि । अदायिनिकाणेविकटेकाणोऽविक्रांतदर्शनइत्यौपमन्यवःकणतेर्वा स्यादणूभावकर्मणःकणतिःशब्दाणूभावेभाष्यतेऽनुकणतीतिमात्राणूभावात्काणोदर्शनाणूभावात्काणोविकटोविक्रांतगतिरित्यौपमन्यवःकुटतेर्वास्याद्विपरीतस्यविकुटितोभवतिगिरिंगच्छसदानोनुवेशब्दकारिके । शिरिंबिठस्यसत्वभिः । शिरिंबिठोमेघःशीर्यतेबिठेबिठमंतरिक्षंबिठंबीरिटेनव्याख्यातंतस्यसत्त्वैरुदकैरितिस्यात्तैष्ट्वाचातयामोऽपिवा शिरिंबिठोभारद्वाजःकालकर्णोपेतोऽलक्ष्मीर्निर्नाशयांचकारतस्यसत्त्वैःकर्मभिरितिस्यात्तैष्ट्वाचातयामश्चातयतिर्नाशनेपराशरःपराशीर्णस्यवसिष्ठस्यस्थविरस्यजज्ञे । पराशरःशतयातुर्वसिष्ठइत्यपिनिगमोभवतींद्रोऽपिपराशरउच्यतेपराशातयितायातूनां । इंद्रोयातूनामभवत्पराशरइत्यपिनिगमोभवतिक्रिविर्दतीविकर्तनदंती । यत्रावोदिद्युद्रदतिक्रिविर्दतीत्यपिनिगमोभवतिकरूळतीकृत्तदती । अपिवादेवंकंचित्कृत्तदंतंदृष्ट्वैवमवक्ष्यत् ॥ ३० ॥ वामंवामंतआदुरेदेवोददात्वर्यमा । वामंपूषावामंभगोवामंदेवःकरूळती । वामंवनयीयंभवत्यादुरिरादरणात्तत्कःकरूळतीभगःपुरस्तात्तस्यान्वादेशइत्येकंपूषेत्यपरंसोऽदन्तकोऽदंतकःपूषेतिचब्राह्मणं । दनोविशइंद्रमृध्रवाचः । दानमनसोनोमनुष्यानिंद्रमृदुवाचःकुरु । अवीरामिवमामयंशरारुरभिमन्यते । अबलामिवमामयंबालोऽभिमन्यतेसंशिशरिषुरिदंयुरिदंकामयमानोऽथापितद्वदर्थेभाष्यतेवसूयुरिन्द्रोवसुमानित्यत्रार्थः । अश्वयुर्गव्यूरथयुर्वसूयुरिंद्रइत्यपिनिगमोभव

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ति ॥ ३१ ॥ किंतेकृण्वंतिकीकटेषुगावोनाशिरंदुह्रेनतपंतिघर्मं । आनोभरप्रमगंदस्यवेदोनैचाशाखंमघवन्नंधयानः ।
किंतेकुर्वन्तिकीकटेषुगावःकीकटानामदेशोऽनार्यनिवासःकीकटाःकिंकृताःकिंक्रियाभिरितिप्रेप्सावानैवचाशिरंदुह्रेन
तपंतिघर्मंहर्म्यमाहरनःप्रमगंदस्यधनानिमगंदःकुसीदीमांगदोमामागमिष्यतीतिचददातितदपत्यंप्रमगंदोऽत्यंतकुसी
दिकुलीनःप्रमदकोवायोऽयमेवास्तिलोकोनपरइतिप्रेप्सुःपंडकोवापंडकःपंडगःप्रार्दकोवाप्रार्दयत्यांडावांडावाणीइवन्नी
डयतितत्स्थंनैचाशाखंनीचाशाखोनीचैःशाखःशाखाःशक्नोतेराणिररणात्तन्नोमघवन्नंधयेतिरध्यतिर्वशगमनेबुंदयिषुर्भ
वतिबुंदोवाभिंदोवाभयदोवाभासमानोद्रवतीतिवा ॥ ३२ ॥ तुविक्षंतेसुकृतंसूमयंधनुःसाधुर्बुदोहिरण्ययः । उभातै
बाहूरण्यासुसंस्कृतऋदूपेचिदृदूवृधा । तुविक्षंबहुविक्षेपंमहाविक्षेपंवातेसुकृतंसूमयंसुसुखंधनुःसाधयितातेबुंदोहिरण्म
यंउभौतेबाहूरण्यौरमणीयौसंग्राम्यौवर्दूपेअर्दनपातिनौगमनपातिनौशब्दपातिनौदूरपातिनौवामर्मण्यर्दनवेधिनौगम
नवेधिनौशब्दवेधिनौदूरवेधिनौवा ॥ ३३ ॥ निराविध्यद्गिरिभ्यआधारयत्पक्रमोदनं । इंद्रोबुंदंस्वाततं । निरविध्य
द्गिरिभ्यआधारयत्पक्रमोदनंमुदकदानंमेघं । इंद्रोबुंदंस्वाततं । वृंदंबुंदेनव्याख्यातंवृंदारकश्च ॥३४॥ अयंयोहोताकि
रुसयमस्यकमप्यूहेयत्समंजन्तिदेवाः । अहरहर्जायतेमासिमास्यथादेवादधिरेहव्यवाहं । अयंयोहोताकर्तासयम
स्यकमप्यूहेऽन्नमभिवहतियत्समश्नुवंतिदेवाअहरहर्जायतेमासेमासेऽर्धमासेऽर्धमासेवाथदेवानिदधिरेहव्यवाहमुल्बमू

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

र्णोतेर्वृणोतेर्वा । महत्तदुल्बंस्थविरंतदासीदित्यपिनिगमोभवत्यृबीसमपगतभासमपहृतभासमंतर्हितभासंगतभासंवा ॥ ३५ ॥ हिमेनाग्निंघ्रंसमवारयेथांपितुमतीमूर्जमस्माऽअधत्तं । ऋबीसेअत्रिमश्विनावनीतमुन्निन्यथुःसर्वगणंस्वस्ति । हिमेनोदकेनग्रीष्मांतेग्निंघ्रंसमहरवारयेथामन्नवतींचास्माऊर्जमधत्तमग्नयेयोऽयमृबीसेपृथिव्यामग्निरंतरौषधिवनस्पतिष्वप्सुतमुन्निन्यथुःसर्वगणंसर्वनामानंगणोगणनाद्गुणश्चयद्वृष्टओषधयउद्यन्तिप्राणिनश्चपृथिव्यांतदश्विनोरूपंतेनैनौस्तौतिस्तौति ॥ ३६ ॥ (त्वमग्नेऽलातृणउद्बृहाजासउपलप्रक्षिणीकारुरहमस्मेतेश्रायंतइवाश्रवंहिसोमानंस्वरणमिंद्रासोमाकृणुष्वपार्जस्ताँअध्वरेऽस्तिहिवोऽसूर्तेसूर्तेप्रवोच्छासृप्रस्तुंजेतुंजेयोअस्माअस्माइत्तन्नस्तुरीपंहिनोतानोऽमत्रोमात्वानपापासोयवंवृकेणजीवान्नोबतोबतासिंधेनुंनोऽरायिकाणेवामंवामंकिंतेतुविक्षंतेनिराविध्यदयंयोहिमेनाग्निंषट्त्रिंशत्) ॥ इतिनिरुक्तेपूर्वषट्केषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ इतिनिरुक्तपूर्वषट्कःसमाप्तः ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ इति निरुक्तपूर्वषट्कः समाप्तः ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[OrderDescription]
,CREATED=18.08.20 10:28
,TRANSFERRED=2020/08/18 at 10:38:01
,PAGES=73
,TYPE=STD
,NAME=S0003507
,Book Name=M-3070-NIRUKAT PURVASHATAK
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection